

Interview

IN GESPREK MET

actrice/schrijfster
Anousha Nzume over racisme

Achtergrond

EEN KWESTIE VAN KLEUR

Etnisch profileren

Voorpublicatie

DOLLE MYTHES

Feminisme toen en nu

Lesmateriaal

DUITSE VERKIEZINGEN

Bundestag of
Tweede Kamer?

ANOUSHA NZUME:
'HET IS JOUW FEESTJE'

Studiedag Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen

De staat van de democratie

Donderdag 2 november 2017
10:00-16:00 uur

Een uniek programma waarin wetenschap, vakdidactiek en de lespraktijk worden gecombineerd.

Met o.a:
Prof. Dr. Marcel Lubbers
Prof. Dr. Bertjan Verbeek
Dr. Liesbet Veenstra
Drs. Niels Hoendervanger
Drs. Lieke Meijs
Drs. Elly te Molder

Meld je voor 1 oktober aan via
ru.nl/docentenacademie/studiedagMLW

Maximaal 50 deelnemers

Radboud Universiteit

Wil je in je lessen aansluiten bij actuele gebeurtenissen, maar ervaar je hiaten in je kennis over de islamitische wereld?

Leiden Islam Academie van de Universiteit Leiden en de VGN Commissie
Wereldgeschiedenis organiseren nascholingsconferentie vmbo/mavo – havo – vwo
EUROPA EN DE ISLAMISTISCHE WERELD
GEDEELDE GESCHIEDENIS, VERSCHILLENDE PERSPECTIEVEN

Programma:

- **Openingslezing** prof. dr. Maurits Berger
- **Training** *Omgaan met gevoelige onderwerpen in de klas*
- **Workshops** *Andalusië* (prof. dr. Maaïke van Berkel, drs. Liane Vissers, dr. Corien Vuurman), *Abbasidisch Kalifaat* (prof. dr. Maaïke van Berkel, drs. Liane Vissers), *Ottomaanse Rijk* (prof. dr. Maurits Berger, Kasim Tekin), *Islam in Nederlands Indië* (prof. dr. Remco Raben, dr. Corien Vuurman), *Islam in West Europa* (prof. dr. Maurits Berger, Kasim Tekin), *Van karavaan tot dhow. Handel op het kruispunt van drie continenten.* (dr. Herman Kaptein, drs. Marian Heesen)
- **Plenaire discussie** over 'islam in de klas'
- **Culturele toegift**

Voor wie: docenten geschiedenis en maatschappijleer
Datum: 17 november 2017, 10.00-16.00 uur, Leiden
Kosten: kennismakingstarief: 90 euro (incl. koffie, thee, lunch, certificaat, lesmateriaal)
Aanmelden: leidenislamacademie@hum.leidenuniv.nl

• **VGN KLEIO**

NIEUW!

Pssst, heeft u als docent van een examenklas al op www.examenblad.nl gekeken? Er valt van alles te 'ontdekken'. Neem het vmbo-examen 2018. Het staat er echt: het nieuwe vak maatschappijkunde. Bij havo en vwo komt u, zoals u inmiddels

gewend bent, twee examens tegen - het pilotexamen en het reguliere examen - en dat blijft nog even zo; althans, dat er twee examens staan. Wie namelijk een jaar verder kijkt ziet dat er in 2019 bij havo wederom twee examens staan. Het pilotexamen is tegen die tijd verdwenen en mag zich vanaf dat jaar het reguliere eindexamenprogramma maatschappijwetenschappen noemen. Daarnaast maken we (tijdelijk) kennis met het bezemexamen. Een soortgelijke ontwikkeling zien we later ook op het vwo terug. Voor de vmbo-docent is vooral de verandering van de naam van het vak even wennen. Een deel van de havo- en vwo-docenten geeft dit schooljaar feitelijk

drie vakken: maatschappijleer en maatschappijwetenschappen oude en nieuwe stijl. Dat zal soms wel even zoeken zijn. Niet voor de leerlingen. Zij kozen voor het vak maatschappijkunde en weten vaak niet beter dat dit de naam van dit vak is. De nieuwe generatie maatschappijwetenschappers gaat vanaf deze maand weliswaar aan de slag met het nieuwe programma, maar voor de vierdeklassers (exclusief de doubleurs) is elk programma in de bovenbouw nieuw. Wennen is het vooral voor de docent die zich de naam maatschappijkunde eigen moet maken en het nieuwe maw-programma als het maw-programma moet zien. Het nieuwe schooljaar is nu écht begonnen!

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

<p>3 REDACTIONEEL</p> <p>4 ACTRICE/SCHRIJFSTER: ONGELIJKHEID</p> <p>7 COLUMN</p> <p>8 ETNISCH PROFILEREN</p> <p>11 GEMENGDE RELATIES</p>	<p>12 VOORPUBLICATIE: FEMINISME</p> <p>14 OPDRACHT: EMANCIPATIE</p> <p>15 COLUMN</p> <p>16 BURGERSCHAP</p>	<p>18 PILOT MAW</p> <p>21 VOX</p> <p>22 GRONDWET CHALLENGE</p> <p>24 MAATSCHAPPIJ & WETENSCHAP</p> <p>26 LESMATERIAAL</p>	<p>28 RECENSIES</p> <p>30 NVLM</p> <p>31 DE DOCENT</p>
---	--	--	---

04

08

16

18

24

Anousha Nzume (foto: Cora Hendriks)

IN GESPREK MET ACTRICE, SCHRIJFSTER EN ACTIVISTE ANOUSHANZUME

'ER IS INSTITUTIONEEL RACISME'

Anousha Nzume heeft een Russische moeder en een Kameroense vader, maar groeide op in Nederland. Onlangs verscheen haar veelbesproken boek *Hallo witte mensen* waarin ze ingaat op het Nederlandse racisme.¹ *Maatschappij & Politiek* sprak met haar.

IVO PERTIJS

Jeetje, dat is niet eenduidig', antwoordt Anousha Nzume op de vraag op welk moment in haar leven zij erachter kwam dat Nederland anders was dan ze dacht. 'Ik denk wel het pesten op school', vertelt ze binnen enkele seconden, 'Ik was een leerling met een Russische moeder uit de Sovjet-Unie - werkend, tweede huwelijk met mijn stiefvader - en zo werd ik ook behandeld. Dat is raar. Ik zat op een katholieke school waar werd gepredikt, maar ik zag een totaal andere realiteit. Kinderen scholden mij uit voor *Spoetnikker*. Spoetnik, want Russisch, en nikker. Leerkrachten zeiden weliswaar dat dit niet mocht, maar vonden het wel creatief en lachten het weg. Als ik in die tijd met een donker meisje over straat liep, dan vroegen mensen of we zusjes waren. Dat soort dingen'.

Kon u daar toen met mensen over praten?

'Nee, niet echt. Ik wilde mijn moeder niet bezorgd maken. Ze werkte hard. Ik had een nieuwe stiefvader en wilde niet als *loser* overkomen. Toen zij dat later hoorden vonden ze dat verschrikkelijk. Ze ondernamen allerlei stappen, maar op dat moment was het te laat. Het was

niet meer mijn eigen perceptie. Als je met een andere kleur opgroeit, vind je jezelf onbewust ook minderwaardig. Je kent de *doll test* waarbij kinderen van vier zichzelf al lelijker en dommer vinden en zeggen dat het zwarte jongetje waarschijnlijk het witte jongetje heeft geduwd? Als het andersom is, dan helpt het witte jongetje het andere jongetje. Ontzettend confronterend. Dat had ik ook. Ik zag het achteraf. Daarom vond ik lange tijd dat ik moest bewijzen dat ik anders was. Ik dacht: laat ik toch vooral mijn best doen. Ik merk vaak dat ik extra beleefd doe, gelijk mijn excuses aanbied als ik iets verkeerd doe en oogcontact maak zonder als *angry black woman* over te komen. Dat probeer ik eruit te krijgen, maar dat is heel hardnekkig.'

De kern van uw boek is dat witte mensen hier geen voorstelling bij hebben.

'Ze hebben geen idee. Ik maak een podcast met vrouwen van kleur, voor vrouwen van kleur en door vrouwen van kleur. Iedereen mag luisteren, maar het is ons perspectief. Als we in de studio zitten en de technicus, die wit is, weg is, dan zijn we zo vrij! We zitten in een afgesloten ruimte waar niemand ons ziet. Laatst zeiden we tegen elkaar: "Jeetje, dat heeft de witte cisgender altijd, waar ze ook zijn".

Dat hebben wij niet. Dit betekent niet dat ik bang ben of mij anders gedraag. Het is dat dubbele bewustzijn. Bijna alle kinderen van kleur of joodse mensen hebben een dubbel, driedubbel of - als je mindervalide of lgbtq bent - nog meer dubbelbewustzijn.'

Waarom lukt het witte mensen niet om dit te begrijpen?

'De westerse samenleving is gebouwd op het succes van een man als jij. Die is helemaal voor jou ingericht. Het is jouw feestje. Iedereen komt voor jou, al van kinds af aan. Als kind denk je ook niet "Hebben die en die al taart gehad?", maar "Ik wil het kersje". Dit geldt voor witte mannen - heteroseksueel, valide, cisgender - helemaal zo. Laatst zei mijn dochter nog dat stukken lichaam, zoals een been, worden gebruikt om een auto of een pak aan te prijzen. Dat vinden we zo normaal. Daar wordt niemand kwaad over. Je bent als witte man zo niet gewend om te gaan met kritiek, weerstand of twijfel, dat als dit een keer gebeurt, dan werd er - door de witte mannen in de media die ik ontmoette - boos, agressief en seksistisch gereageerd. Ik zat in een uitzending van het radioprogramma *Nooit Meer Slapen* van Pieter van der Wielen. Na een halfuur hoor je hem een switch maken. Vanaf halfeen word ik door de mangel gehaald. Hij heeft niet eens door dat hij dit doet! Moet je nagaan: hij nodigt mij als gast uit om over dit onderwerp te praten en valt met open ogen zelf terug in deze reflexen. Hij vindt het belangrijker dat hij zich aangevallen voelt, dan dat hij open wil staan voor mijn kant van het verhaal. Als je dit niet van jongs af aan leert, dan komt het niet. Dat zie je bij verwaarloosde kinderen. Als een kind verwaarloosd is en geen liefde en veiligheid heeft gehad, dan is de kans groot dat er dingen misgaan.'

Heeft dit ook met de Nederlandse directheid of arrogantie te maken?

'Absoluut. In hun boek *Dutch racism* schreven Philomena Essed en Isabel Hoving over *white innocence*. Dat is het Nederlandse culturele archief: hoe zie je

Doll test: 'Which one is the nice doll?' (bron: Fanpage.it)

De Protein World-advertentie leidde tot veel commotie in Engeland

jezelf als land of als cultuur? Als je bijvoorbeeld naar Engeland of Frankrijk kijkt en hoe die landen met hun koloniale verleden omgaan, dan zien ook die landen zich zeker als overheersers, daders en meesters. De Nederlandse cultuur bestaat uit het idee dat we klein zijn, dat we hard moeten werken, dat het land onder de zeespiegel ligt, dat iedereen hier welkom is, maar als je naar de geschiedenis kijkt en ziet hoe Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog was en hoe wij denken dat Nederland toen was... dat is een compleet verschil.'

In uw boek besteedt u veel aandacht aan de witte culturele elite en minder aan de 'boze witte man'.

'Dat klopt. Het gaat met misschien minder fysiek geweld gepaard, maar jezelf

kleurenblind, neutraal, ontzettend eerlijk en *open minded* vinden, vind ik verbijsterend. In het interview met Pieter van der Wielen hoor je letterlijk al die valkuilen en zijn perceptie van zichzelf. Kijk naar hoe de recensies over mijn boek zijn geschreven. "Nee, ze heeft geen gelijk", "De manier waarop", "Nee, want ik...". On-ge-lo-fe-lijk. Daar kwam ik in 2008 achter toen ik mij uitsprak over Robert Vuijsje en zijn boek *Alleen maar nette mensen*. Hoe mensen op dat boek reageerden... ik werd door alle columnisten neer-ge-sa-beld vanwege mijn kritiek. Wie dacht ik dat ik dacht dat ik was?'

Is er sprake van een paradox?

'Dat is zo. Vanuit de academische wereld wordt ons culturele archief in stand gehouden. De slavernij was een zwarte

bladzijde in de geschiedenis, in Indonesië vonden politionele acties plaats. Het Zeeuws Museum heeft eindelijk wat dingen uit de archieven van de Middelburgse compagnie geopend. Deze compagnie maakte twaalfhonderd reizen en vervoerde slaven. Dat is allemaal gedocumenteerd vanuit de kruideniersmentaliteit. Wat kost dit, wie is er dood en wat betekent dit voor ons inkomen? Dat weten we nauwelijks. Ik weet het, omdat ik er in geïnteresseerd ben, maar het zit niet in ons politiek geheugen. De Nederlandse identiteit is dat we *open minded* zijn, dat vrouwen in korte rokjes mogen lopen, dat we voor homorechten zijn, terwijl vrouwen pas sinds 1975 in Nederland een eigen bankrekening mogen openen. Een docent van een vriendin van mij werd in de jaren zeventig nog opgepakt wegens sodomie. Er is een totale discrepantie. Dat komt denk ik ook door de verzuiling. De ene groep vond zich beter dan de andere. De identiteit van "we moeten het goed doen" lijkt doorgeslagen naar "als je het zo doet, dan doe je het gewoon goed."

In televisieprogramma's is er ook regelmatig aandacht voor wat Nederland goed doet. Hoe moet je daar als docent mee omgaan?

'Het bevestigt vooral het beeld dat er al is. Laat als docent vooral ook andere beelden zien. Neem het programma van Arjen Lubach. De ene week maakte hij iets leuks over hoe racistisch Nederland eigenlijk wel niet is en de week daarop zet hij toch weer Sylvana voor aap. Niet letterlijk, maar wel zoiets. Dat is bizar. Het is een ontzettende blinde vlek voor *social justice*. Dan wordt er gezegd "Het is een grapje, zo bedoel ik het niet", maar als het zo niet bedoeld is, moet je het ook niet zo zeggen. Je moet creatief zijn hoe je het wel met humor zegt.'

Heeft u het gevoel dat Nederland de laatste jaren is veranderd?

'Ja. Je hoort steeds vaker dat mensen het gevoel hebben dat ze niets meer mogen zeggen. Je mag alles zeggen, maar het is toch normaal dat bepaalde dingen veranderen. Vroeger waren wij met z'n allen veel seksistischer. Dat kan niet meer. Ik kan mij nog herinneren dat ik als kind in het vliegtuig zat en er een grapje over stewardessen rondging. Dat impliceerde bijna dat ze werden aangerand. Dat was grappig. Of over homo's. Godzijdank kan het niet meer dat mensen zeggen "joehoe". Je kan dit zien als een beperking, maar ook als mogelijkheid. Laten we dit als groei pijn interpreteren. We zijn hier en we gaan

hier niet meer weg. We krijgen kinderen en die groeien hier ook op.'

Beangstigen de bedreigingen die ook u ontvangt u?

'Ook wel, maar ik negeer dat. Ik geloof ook in de positieve ontwikkeling. Je kunt op zoveel verschillende manieren kennis en informatie verschaffen. Dit was voor de opkomst van de sociale media niet mogelijk. De Jodenvervolging en de Shoah waren ook mogelijk, omdat je het gemakkelijker bij mensen weg kon houden, hoewel mensen destijds gewoon met een vliegtuig over de kampen heen vlogen. Het werd niet in de krant gezet. Nu is het bijna onmogelijk om misstanden uit de media te houden. Ik hoop dat de laagopgeleide, boze witte mensen met sociaaleconomische problemen op zoek gaan naar informatie en er achter komen dat het economische systeem het probleem is en niet de vluchtelingen of mensen van kleur. Die kennis mag wat meer naar de massa.'

Wat is daarbij de rol van het onderwijs?

'Het onderwijs zou jongeren hier veel over moeten laten nadenken. Burgerschap of een vak als maatschappijleer moeten leerlingen vanaf groep 1 krijgen. Het kringgesprek moet al een soort maatschappelijk gesprek zijn en niet alleen gaan over wat een kind gisteren heeft gedaan. Er moet meer aandacht zijn voor hoe je als burger in de samenleving staat. Daar is meer kennis voor nodig. Docenten moeten worden bijgeschoold en naar kinderen luisteren. Ik heb zelf zo ontzettend veel geleerd van mijn tijd in Amsterdam Zuid-Oost. Ik heb daar een project gedaan, kwam bij mensen thuis, woonde ongeveer tussen de mensen. Ik zag docenten die van buiten Amsterdam kwamen en in Zuid-Oost les gaven, heel erg onder de indruk waren en daarna weer naar huis gingen. Al hun vooroordelen werden bevestigd. Ze kwamen niet bij de mensen thuis. Als je de kluwen niet kunt ontwarren, dan denk je dat er wel gelijke kansen zijn maar dat ze niet willen. Maar er is institutioneel racisme. Er is een systeem waarbij witte mensen vooraan in de klas zitten en donkere mensen op de achterste rij. Om het propje in de prullenbak te gooien moeten de kinderen achterin de klas meer inspanningen leveren. Dat kan je alleen invoelen als je daar naar toe gaat en luistert; niet een dag, maar ga er bij wijze van spreken wonen.' ◆

Hallo witte mensen van Anousha Nzume verscheen dit jaar bij Amsterdam University Press.

STEF

SCHADENFREUDE

Een collega mailde mij een hip filmpje over *Schadenfreude* en dat in relatie tot Donald Trump. 'Interessant voor een leraar maatschappijleer', schreef hij erbij. Hij had gelijk. *Schadenfreude* is een Duits woord dat opeens populair is geworden aan de overkant van de plas. In Amerika hebben ze voor *Schadenfreude* geen directe vertaling, maar wij noemen het leedvermaak. Er plezier aan beleven wanneer een ander 'faalt'.

Wanneer ik een vrije avond gezellig met mijn vriendin op de bank zit en we beiden druk met ons mobiel in de weer zijn, is er bij haar nogal eens sprake van *Schadenfreude*. Ik hoor gegrinnik en krijg een grappig filmpje onder mijn neus geduwd. Mij doet het vaak niet zoveel.

Wat me wel iets doet is Donald Trump. Ik wil het er eigenlijk ook niet eens over hebben, noem het maar de ontkenningfase. Toen hij in maart 2016 de voorverkiezing won, was ik er heilig van overtuigd dat Amerika nooit voor hem als president zou gaan. Zo ongeloofwaardig voelt de werkelijkheid nu hij daadwerkelijk het ambt van president bekleedt. Voor tegenstanders van Trump was het smullen. De talloze video's over de momenten waar hijzelf of zijn vrouw door een onhandige gebeurtenis of pijnlijke uitspraak voor schut staat, gaan er bij de media in als zoete koek. Wat kunnen we toch om die man lachen.

De meeste mensen smullen bij nieuws over bekende personen, nog meer smullen is het wanneer die persoon iets vervelends overkomt en het wordt al helemaal genieten als die persoon het ook verdient. Kijk en laat Trump hier nou in excelleren. Hij is beroemd, succesvol en arrogant; de ideale persoon voor leedvermaak. Het probleem is alleen dat het hem niets doet. Hij komt er voorlopig gewoon mee weg en het geeft hem oneindige publiciteit. *Schadenfreude* houdt hem groot.

Het is een trucje: gewoon maar iets roepen om media-aandacht te genereren. Dit trucje wordt ook in Nederland toegepast. Geert Wilders doet zijn best, maar gaat al te lang mee en is te weinig succesvol en te weinig arrogant. De Nederlandse Donald Trump heet Thierry Baudet. Hij wordt steeds bekender, is succesvol en bovendien ontzettend arrogant. Zijn *maidenspeech* in het Latijn, bijzondere mediaoptredens, gekke tweets en onhandigheid in de Kamer; de media pikken het maar al te graag op en zo genereert Thierry Baudet gratis reclame voor zijn politieke ideeën.

Schadenfreude is niets anders dan een goedkoop marketinginstrument. ◆

STEF VAN DER LINDEN
(maatschappijleer.net)

EEN KWESTIE VAN KLEUR

De aanhouding in 2016 van rapper Typhoon die in een luxe auto reed, deed een hoop stof opwaaien. Er was aanleiding om aan te nemen dat het ingrijpen niet op objectieve gronden gebeurde. Etnische minderheden worden er bij politiecontroles vaker uitgepikt dan 'witte' Nederlanders. Dat is etnisch profileren.

MARIAN VAN DEN BERGE

Het lijkt soms alsof schending van mensenrechten alleen maar ver van ons bed plaatsvindt, maar ook in Nederland kennen we voorbeelden van mensenrechtenschending. Een voorbeeld hiervan is etnisch profileren. Er is volgens Amnesty International sprake van etnisch profileren wanneer de politie je vanwege je huidskleur of afkomst staande houdt, controleert of fouilleert terwijl daarvoor geen objectieve rechtvaardiging bestaat.¹

Onschuldige mensen worden onterecht gecontroleerd op basis van intuïtieve inschatting. Jongeren hebben veelvuldig te maken met discriminatie in het algemeen en discriminatie door de politie in het bijzonder. Daarom vindt Amnesty het belangrijk om juist dit onderwerp bij jongeren in het mbo onder de aandacht te brengen.² Niet alleen jongeren zijn de dupe, maar ook de politie zelf. Etnisch profileren leidt namelijk tot gevoelens van onveiligheid en wantrouwen tegenover de politie. Hierdoor neemt het draagvlak voor politiewerk af en kan ook de politie haar werk minder goed doen.³

MICRO-AGRESSIE

Amnesty werkt samen met de organisatie Controle Alt Delete. Zij begeleidt jongeren en biedt methoden om het conflict met de politie op straat te verminderen. Er is nu een app van Controle Alt Delete die jongeren op hun rechten tegenover de politie wijst en het gemakkelijker maakt om klachten in te dienen. De app heeft als doel om burgers te informeren en meldingen en klachten naar politie en antidiscriminatiebureau door te sturen. Jongeren kunnen hier zelf over beslissen. Er wordt niets gedaan zonder hun toestemming. Daarnaast worden data verzameld en wordt er wetenschappelijk onderzoek gedaan naar etnisch profileren en micro-agressie. Micro-agressie is een subtiele en vaak kleine vorm van agressie die vaak verstopt zit in opmerkingen of 'grapjes' die terloops worden gemaakt en invloed op het zelfbeeld van iemand hebben.⁴

BEWUSTWORDING

Amnesty bracht eind 2013 twee rapporten uit over het probleem en de gevolgen van etnisch profileren door de Nederlandse politie: *Proactief politieoptreden vormt een risico voor mensenrechten en Gelijkheid onder druk*. Hierin staan aanbevelingen die de basis vormen voor Amnesty's werk op dit terrein. In navolging daarop zijn in het onderzoek *Boeven vangen* in opdracht van Politie en Wetenschap de zorgen en aanbevelingen van Amnesty bevestigd.⁵

'Wij willen mensen bewust maken van mensenrechtenschendingen. Dat is een van de belangrijkste doelstellingen van Amnesty,' aldus Juke Fluitsma, medewerkster van Amnesty International Nederland, 'Mensenrechteneducatie speelt daarbij een belangrijke rol. Nederlandse jongeren zijn beter uitgerust in de samenleving als ze over kennis van mensenrechten beschikken en zich de vaardigheden eigen maken om voor hun eigen en andermans rechten op te komen'.

WORKSHOP

Docenten kunnen bij Amnesty een gratis workshop over etnisch profileren aanvragen. Deze workshop wordt geleid door een *peer educator*. Dit is een jonge student die zelf met etnisch profileren en/of discriminatie te maken heeft gehad. Hij of zij gaat met scholieren over dit gevoelige onderwerp in gesprek. Er wordt uitgelegd waarom er bij etnisch profileren door de politie sprake is van een mensenrechtenschending. Aan de hand van praktische cases en interactieve werkvormen ervaren leerlingen wat discriminatie in de praktijk betekent: hoe ga je hiermee om, hoe kan je het best reageren en wat doet het met je? Daarna gaan de *peer educators* in de klas het debat over vooroordelen en stereotypen aan. Bewustwording staat hierbij centraal.

Het eerste deel van de workshop is informatief en biedt interactieve opdrachten. Vervolgens brengen leerlingen hun kennis in de praktijk door middel van bronnenanalyse en debattraining. 'Mensenrechteneducatie draait niet om verdragen en verklaringen alleen. Het gaat om kennis, vaardigheden en houding - kortom: lesgeven voor, door en over mensenrechten. Deze drietrapsraket is ook in het materiaal terug te vinden,' vertelt Fluitsma enthousiast. De workshop *Een kwestie van kleur* is geschikt voor mbo-studenten. Zij hebben veelvuldig met het onderwerp te maken en het is juist voor hen van belang om zich bewust te zijn van mensenrechten binnen hun eigen beroepspraktijk. Ze kunnen er dus direct mee aan de slag. Alle *peer educators* ontvangen een uitgebreide training.

DEBAT IN HOOFDROL

Tijdens de gastlessen wordt er veelvuldig gebruikgemaakt van debat. Deze manier is bij uitstek geschikt om mensenrechteneducatie vorm te geven. Het nodigt leerlingen uit een onderwerp van verschillende kanten te belichten, bronnen te analyseren, argumenten te formuleren en deze op overtuigende wijze voor het voetlicht te brengen. Ook goed leren luisteren en leren samenwerken horen bij de vaardigheden om succes-

Foto: Rob Huibers / Hollandse Hoogte

vol te debatteren. Vrijheid van meningsuiting is immers een belangrijk mensenrecht, maar een mening onderbouwen en overtuigend brengen vergt oefening.⁶

In samenwerking met Movies that Matter biedt Amnesty scholen zelfs een verdieppingsprogramma aan. De workshop maakt deel uit van het debatprogramma dat Movies that Matter tijdens het Movies that Matter Festival aan het mbo presenteert. Dit programma bestaat uit een voorbereidende workshop, een lagerhuisdebat tijdens het festival en een filmvertoning over etnisch profileren na afloop.⁷

ENERGIZERS EN SPELLETJES

Amnesty heeft veel bruikbaar en educatief materiaal voor alle onderwijstypen. Ze vindt dat mensenrechten deel moeten uitmaken van elk curriculum omdat ze denkt dat leerlingen graag een bijdrage leveren aan een wereld waarin mensenrechten worden nageleefd. Lespakketten voor vmbo zijn *Kinderen op de vlucht* en *Mensjesrechten*. Deze pakketten zijn ook geschikt voor havo en vwo. In het eerste lespakket zit bijvoorbeeld het thema bronnenanalyse. Om betrouwbare informatie te verzamelen is het zaak dat leerlingen kritisch leren denken. Het onderdeel over bronnen helpt leerlingen daarbij. Deze vaardigheid speelt in meerdere pakketten een rol. Het lesmateriaal is gratis, u dient alleen de verzendkosten te betalen. De aansprekende pakketten zijn zo samengesteld dat iedere docent de delen kan selecteren die aansluiten op de behoeften en het niveau van zijn of haar leerlingen. Het is allemaal te vinden op de website van Amnesty. Van *energizers* tot spelletjes voor leerlingen die 'tegen een stootje kunnen' in de vorm van het zogenaamde martelspel.

IN DE KLAS

De lessen sluiten goed aan bij Burgerschap en bij de eindtermen van maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. Ze worden ondersteund door filmpjes, lesbrieven en spelletjes, allen voorzien van een duidelijke handleiding. Kortom: een aantrekkelijk pakket waarmee iedere leerling met plezier aan de slag

kan gaan.⁸ Vraag een gastles aan, een workshop etnisch profileren of doe mee aan een actie. In het najaar kunnen scholen zich, zoals elk jaar, opgeven voor de schrijfmethon waarvoor Amnesty Educatie speciale leerstof heeft ontwikkeld.

Kijk op www.amnestyopschool.nl en maak gebruik van de vele mogelijkheden om mensenrechten onder de aandacht van leerlingen te brengen! ♦

Noten

1. Amnesty International 2015, www.amnesty.nl/wat-we-doen/educatie/docenten/lesmateriaal-voortgezet-onderwijs, geraadpleegd op 27 juni 2017.
2. Amnesty International 2015, www.amnesty.nl/landen/nederland, geraadpleegd op 27 juni 2017.
3. www.amnesty.nl/wat-we-doen/themas/discriminatie/etnisch-profileren.
4. Controle Alt Delete, 14 december 2017, <https://controlealtdelete.nl/blogs/controle-alt-delete-app>, geraadpleegd op 14 juli 2017.
6. www.amnesty.nl/wat-we-doen/themas/discriminatie/etnisch-profileren.
7. www.moviesthatmatter.nl/educatie/young_amnesty_film_days.
8. www.amnesty.nl/wat-we-doen/educatie/kinderen-op-de-vlucht.

Kijk ook naar:

- www.amnesty.nl/wat-we-doen/educatie/gastdocenten
- www.trouw.nl/home/agenten-vinden-het-terecht-dat-ze-etnisch-profileren~a670ccd5
- www.trouw.nl/samenleving/slechts-tien-meldingen-van-etnisch-profileren-door-politie-in-speciale-app~a13404f6/
- S. Huisman, M. Princen, P. Klerks en N. Kop, *Handelen naar waarheid. Sterkte- en zwakteanalyse van de opsporing*, rapport, Amsterdam, 19 mei 2016
- M.A.H. van der Woude, R.D. Vijverberg, R.P.M. Vrijhoef en A.J. Leupen, *Etnisch profileren in Den Haag? Een verkennend onderzoek naar beslissingen en opvattingen op straat*, Universiteit Leiden. Leiden, 14 juni 2014.

DEEL I: HET HOE, WIE, WAT, WAAR, WAAROM VAN HET ETNISCH PROFILEREN

Duur: 45 minuten

A) Be a profiler

B) Startvraag: de politie en jij

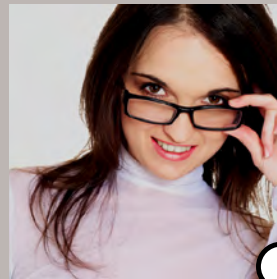
C) Quiz

D) Waar gaat het over?

E) Filmpje!

A) Be a profiler

1)
Wie van de twee
is de schaker?

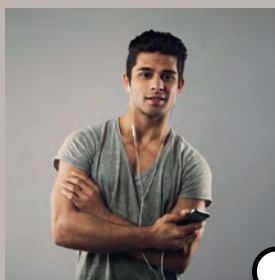
2)
Van wie is
deze auto?

3)
Wie hebben dit
bushokje vernield?

4)
Wie is eerder slachtoffer
van straatroof?

ONDERZOEK NAAR PARTNERKEUZE VAN JONGEREN

WAAROM FATIMA WEL/NIET MET LARS DATE

Het klinkt misschien niet zo romantisch, maar met wie jongeren daten wordt deels bepaald door hun ouders - en bij meisjes is die invloed het grootst. Dat blijkt uit promotieonderzoek op basis van een unieke studie onder duizenden jongeren.

MAARTEN DALLINGA

Met wie jongeren een romantische relatie aangaan, is een belangrijke graadmeter voor de mate waarin zij openstaan voor langdurig persoonlijk contact met andere groepen', zegt sociologe Pascale van Zantvliet van de Universiteit Utrecht. Oftewel: partnerkeuze en integratie hebben met elkaar te maken. Daarbij spelen ouders een rol, blijkt uit Van Zantvliets promotieonderzoek aan Tilburg University.

Zij onderzocht de partnerkeuze van allochtone jongeren en gebruikte daarvoor gegevens uit het YES!-onderzoek (*Youth in Europe Survey*), een langlopende academische studie van onder meer de Universiteit Utrecht, waarvoor duizenden Nederlandse en buitenlandse jongeren zijn bevraagd. Van Zantvliet analyseerde informatie over bijna 19.000 jongens en meisjes, van gemiddeld 14 jaar oud. Ook gebruikte zij gegevens van ouders.

GELOOF

Jongeren met een migratieachtergrond worden in hun partnerkeuze onder meer beïnvloed door de religieuze overtuiging van hun ouders, ontdekte Van Zantvliet. Dat komt doordat ouders hun geloof op hun kinderen overdragen. Ook kunnen ouders een relatie expliciet afkeuren als ze het idee hebben dat die niet bij hun geloofswaarden past. Van Zantvliet: 'In de praktijk betekent dit bijvoorbeeld dat allochtone meisjes met islamitische ouders minder vaak een relatie met een autochtoon hebben dan allochtone meisjes met niet-islamitische ouders'. Reden, volgens de sociologe, is dat de meeste autochtonen niet gelovig of christen zijn: 'Daarmee sluit hun levensbeschouwelijke overtuiging waarschijnlijk niet aan op de religieuze voorkeur van islamitische meisjes'.

'Een dochter of zoon met maar een ouder met een buitenlandse achtergrond date eerder met een autochtoon' (foto: Wikimedia Commons)

Bij de relatiekeuze van allochtone jongeren blijkt de invloed van ouders op meisjes het grootst. Van Zantvliet: 'We zien dat zij over het algemeen minder vrij worden gelaten dan jongens, vooral in islamitische kring'.

De kansverhouding dat een allochtoon meisje van christelijke ouders date met een autochtoon in plaats van een allochtoon, is ongeveer drie keer groter dan dat een allochtoon meisje van islamitische ouders dat doet.

GEMIXT SETJE

Naast religie speelt de integratie van ouders een rol. Zo maakt het uit of zij wel of niet een gemixt setje vormen. Als maar een van de ouders een buitenlandse achtergrond heeft, is de kansverhouding dat een dochter of zoon met een autochtoon date bijna tweeënhalf keer zo groot vergeleken met de kansverhouding dat een kind van twee migrantouders dit doet.

Ook ontdekte Van Zantvliet dat het opleidings- en carriërniveau van ouders een rol speelt. Allochtone jongeren met hoger opgeleide ouders hebben vaker een relatie met een autochtoon dan allochtonen met lager opgeleide ouders. 'Dat kan onder meer komen doordat hoger opgeleide ou-

ders hun kinderen over het algemeen vrijer laten in hun partnerkeuze. Daardoor is er minder druk om een partner binnen de eigen groep te zoeken', aldus de sociologe. Inmiddels is Van Zantvliet met vervolgonderzoek gestart: 'We willen nu vanuit de andere richting kijken: in hoeverre autochtone jongeren eigenlijk voor een allochtone partner openstaan. Want een relatie is natuurlijk tweerichtingsverkeer. Een van de aandachtspunten is de rol van (gebrek aan) acceptatie van andere bevolkingsgroepen. ♦

Maarten Dallinga is journalist.

YES!-ONDERZOEK

Het YES!-onderzoek (*Youth in Europe Survey*) is een representatieve studie van de Universiteit Utrecht die inzicht geeft in het leven van Nederlandse jongeren en hun opvattingen. Ruim zeven-duizend jongeren van meer dan honderd middelbare scholen hebben de afgelopen jaren vragen beantwoord over thema's als vrienden, gezondheid, school, werk en vrije tijd. Dit voorjaar was de zevende en laatste onderzoeksrunde. Veel jongeren deden sinds hun veertiende of vijftiende jaarlijks mee. Niet eerder werden voor een Nederlandse studie zoveel jongeren zo lang gevolgd. Ook hun ouders hebben vragen beantwoord en het YES!-onderzoek is, door andere universiteiten, ook uitgevoerd in Duitsland, Engeland en Zweden. Kijk voor meer artikelen op www.yesonderzoek.nl.

DOLLE MYTHES

De oorsprong van het woord feminist wordt gelegd bij de Franse utopische filosoof Charles Fourier. Hij was buitengewoon begaan met sociale ongelijkheid en zag in dat vrouwen door de geschiedenis heen onevenredig onderdrukt zijn. Al in 1808 formuleerde hij ferme kritieken op het huwelijk. Hij beschreef hoe vreselijk het voor meisjes moest zijn om te weten dat ze zelf een sponsor/koper moesten aantrekken: de toekomstige echtgenoot, waarna een leven als lijfeigene volgde. Het huwelijk als een vorm van slavernij dus, iets waar Dolle Mina ruim anderhalve eeuw later nog mee kon choqueren.

EERSTE GOLF: MEE WILLEN DOEN

Het is waarschijnlijk dat er op alle momenten in de geschiedenis feministen zijn geweest, maar dat deden ze niet altijd massaal en niet altijd georganiseerd. Dat gebeurde wel in wat later de Eerste Feministische Golf werd genoemd. Vrouwen in westerse landen mobiliseerden zich vanaf ongeveer 1840 rond kwesties als onderwijs, werk en gelijke rechten. Het was een lange, moeizame strijd die pas in de jaren twintig werd beslecht. Dat decennium wordt dan ook gezien als het eindpunt van de Eerste Golf.

De voorvechter van vrouwenrechten in en daarmee boegbeeld van de Eerste Golf in Nederland is natuurlijk Aletta Jacobs. Ze was de eerste vrouw die universitair onderwijs volgde, de eerste die arts werd en de eerste die promoveerde. Ze verleende gratis consulten aan arme Jordanezen, maakte zich sterk voor voorbehoedsmiddelen en streed voor zitgelegenheid voor winkeljuffrouwen die vijftien uur per dag moesten staan. Jacobs wilde ook de eerste vrouw in de politiek zijn, maar haar aanmelding werd geweigerd. De heren politici waren alleen vergeten in de Grondwet op te nemen dat vrouwen niet mochten meedoen. Pardoes kwam er daarom in 1887 een grondwetswijziging, waarin expliciet stond dat alleen mannelijke ingezetenen mogen stemmen en mogen worden gekozen. Ons aller Aletta liet dat natuurlijk niet op zich zitten. Samen met Wilhelmina Drucker en Annette Versluys-Poelman richtte ze de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht op. Waar in Groot-Brittannië geweld niet werd geschuwd, bedienden de Nederlandse suffragettes zich van propaganda en manifestaties. Uiteindelijk waren ze succesvol en werd het kiesrecht in fasen aangepast. Dat levert een mooie quizvraag op (waar ik zelf een keer de mist mee inging): wanneer mochten vrouwen in Nederland stemmen? Het juiste antwoord is niet 1917, toen vrouwen passief kiesrecht kregen

en ook niet 1919, toen ze actief kiesrecht kregen. Correct is 1922, toen ze voor de Tweede Kamerverkiezingen werden opgeroepen. In België duurde het trouwens tot 1948.

Terwijl iedereen nu die Eerste Golf hartstikke goed en terecht vond, was dat toen natuurlijk niet zo. De suffragettes werden net zo hard bespot als de Tweede Golvers (...). Googel 'anti suffragette cartoons' en je vindt grappen waar menig internet-scribent zich niet voor zou schamen. Ze werden weggezet als lelijke, grove vrouwen die man en gezin verwaarloosden. Gek genoeg heersten die negatieve beelden ook onder de Tweede Golvers. Anja Meulenbelt biechtte in haar recente boek *Het verschil* op dat zij de Eerste Golvers 'humorloze ethische strenge tantes' vond. Dat weerhield haar er gelukkig niet van boegbeeld van de Tweede Golf te worden.

TWEDE GOLF: BREEK DE KETTINGEN

Aan het einde van de Eerste Golf hadden vrouwen in verschillende westerse landen dus toegang tot hoger onderwijs verkregen en mochten ze stemmen. De beweging had haar politieke doelen bereikt, feminisme was niet meer nodig! Er volgde een economische crisis en een wereldoorlog. Daarna kwamen de jaren vijftig. In Amerika ontstonden de *suburbs*. Stel je het leven daar eens voor. In advertenties uit die tijd zie je gelukkige vrouwen: stralend in het huishouden en het moederschap. Allerlei nieuwe toepassingen zoals de wasmachine en elektrische mixer maakten hun leven *nog* comfortabeler. Waar zouden zij in hemelsnaam ontevreden over kunnen zijn?

Het antwoord: ze waren *bored out of their minds*. Waar het huishouden vroeger veel werk was (wassen zonder machine is echt een langdurige klus), hadden ze nu nauwelijks iets te doen. Waar in de oorlog vrouwen waren opgeroepen te gaan werken (als verpleegkundige, maar ook als fabrieksarbeider om de plekken te vullen van de mannen die in Europa of Azië vochten), was het nu de bedoeling dat je ging genieten van je prachtige huis. Dit waren vrouwen die hadden gestudeerd, maar die niets met hun kennis mochten doen.

Dolle Minas als zaadcellen verkleed bij gebouw Pauselijke Muntius in Den Haag ter gelegenheid van de zesde verjaardag van de Encycliek *Humanae Vitae* (bron: Nationaal Archief)

Deze huismoeders die niets te klagen hadden, deden dat toch. Die klachten waren vaag: gevoelens van leegte, moeheid, depressie. De vrouwenbladen stonden er vol mee: *Housewives' fatigue* werd het wel genoemd. Een 40-jarige journalist merkte het op. Ze interviewde vervolgens oud-studiegenoten, sprak met sociologen en las boeken als *De tweede sekse* (1949). Haar naam was Betty Friedan en in 1963 publiceerde ze *The feminine mystique* (in het Nederlands verschenen als *Het misverstand vrouw*). Ze signaleerde 'het probleem dat geen naam heeft' en schreef:

'If I am right, the problem that has no name stirring in the minds of so many American women today is not a matter of loss of femininity or too much education, or the demands of domesticity. It is far more important than anyone recognizes. It is the key to these other new and old problems which have been torturing women and their husbands and children, and puzzling their doctors and educators for years. It may well be the key to our future as a nation and a culture. We can no longer ignore that voice within women that says: "I want something more than my husband and my children and my home"' (p.22).

Het boek sloeg in als een bom. Het werd een bestseller en wordt nu algemeen gezien als de aftrap van de Tweede Feministische Golf. Deze vrouwen was een beter leven beloofd en ze kwamen in verzet omdat dat uitbleef. *The feminine mystique* leerde hun dat ze niet alleen waren, dat er meer voor hen in het verschiet lag. De onrust leefde niet alleen in de Verenigde Staten. Ook in Groot-Brittannië en Frankrijk broeide het en spraken vrouwen hun onvrede uit. Nederland was wat slomer. In 1967 schreef Joke Kool-Smit het essay 'Het onbehagen bij de vrouw', dat uitkwam in *De Gids*. Net als Friedan schreef Smit vanuit het persoonlijke. Net als Friedan verwoordde zij onvrede dat haar meer was beloofd:

'Afgezien van het formele - kiesrecht - wilden de feministen [uit de Eerste Golf, LD] drie dingen: dat de vrouw een vrij mens zou worden, dat ze haar potenties zoveel mogelijk zou verwerkelijken en dat ze een volwaardig lid van de maatschappij zou worden. Op geen van deze drie gebieden is het ideaal van de feministen bereikt, op geen van deze drie gebieden ook zijn vrouwen zover gekomen als theoretisch mogelijk was geweest. (...) Wat de meerderheid van de vrouwen betreft zou men kunnen zeggen dat de emancipatie in het passieve stadium is blijven steken: de mogelijkheden zijn binnen de horizon gekomen, maar daar is het dan ook bijgebleven: zij zijn net als vijftig jaar geleden huisvrouw en hebben geen verdere aspiraties' (p. 267).

Waar de eerste collectieve uitbarsting van onvrede met name bekendstaat als de strijd voor het kiesrecht, draaide de Tweede Golf vooral om het uitzoeken wat het betekent om vrouw te zijn. Er kwam aandacht voor de ongelijkheid van vrouwen op allerlei terreinen. Het persoonlijke werd politiek gemaakt: zaken die zich in de privésfeer afspeelden, moesten wel degelijk onderwerp van politieke interventie zijn. Dat ging bijvoorbeeld over huiselijk geweld en de ongelijke verdeling van zorgtaken. Zulke problemen kon je niet in je eentje achter de voordeur oplossen, maar vereisten collectieve actie. De uitdrukking 'het persoonlijke is politiek' werd de slogan van de Tweede Golf en is nog steeds een krachtig statement.

In Nederland behaalde de vrouwenbeweging vooral veel kleine, procedurele successen. Organisaties werden zwaar gesubsidieerd, waardoor wij een hoog aantal beroepsfeministen hadden. Paradoxaal genoeg doen we het op Europees niveau best belabberd als het op seksegelijkheid aankomt. Nederlandse vrouwen werken wel, maar doen dat vooral parttime. Kinderopvang is in Nederland nog steeds slecht geregeld: het is duur

De nieuwe man, Parijs 2017 (foto: Ivo Pertijs)

en er zijn lange wachttijden.

De grote successen werden vooral behaald op het gebied van huiselijk geweld en abortus, maar zelfs daar werden niet alle eisen ingewilligd. Bepaalde vormen van abortus zijn nog steeds strafbaar (bijvoorbeeld abortus na de vierentwintigste week) en het recht op abortus is niet vanzelfsprekend. Zo verspreidt de streng-christelijke organisatie *Schreeuw om leven* via brievenbussen en op pleinen met enige regelmaat plastic poppetjes op ware grootte van een foetus van tien weken. Dat kan je een kleine groep fundamentalistische *weirdo's* vinden, maar ze hebben wel de steun van de ChristenUnie en de SGP, die officieel met hen meebidden voor het afschaffen van abortus. Hoewel de geleerden het redelijk eens zijn over de start van de Tweede Golf, is er grote onenigheid over het einde. Veel auteurs wijzen naar de late jaren tachtig, toen de massaliteit van het protest afnam. Anderen vragen zich af of de Golf wel is geluwd, omdat veel van de doelen dus niet (geheel) zijn bereikt en er hier nog steeds voor wordt gevochten. Sommige commentatoren zijn van mening dat er in de jaren negentig al een Derde Golf is ingezet, andere vinden dat dat pas in de jaren nul was, weer andere zeggen dat de Derde Golf ook al is afgelopen en we nu met een Vierde Feministische Golf hebben te maken. ♦

Dit is een voorpublicatie van Dolle mythes. Een frisse factcheck van feminisme toen en nu van Linda Duits, te verschijnen bij Amsterdam University Press, Amsterdam. De foto's bij deze voorpublicatie zijn niet afkomstig uit het boek Dolle mythes.

M&P mag enkele exemplaren van *Dolle mythes* weggeven. Heeft u belangstelling, neem dan contact op met de redactie: b.banning@maatschappijenpolitiek.nl.

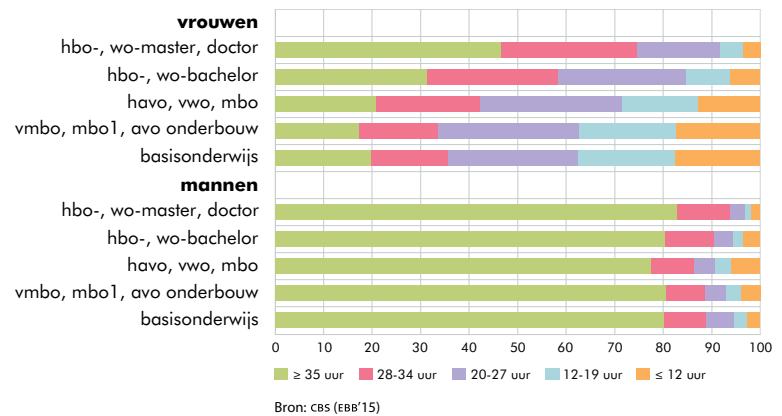
OPDRACHT VROUWENEMANCIPATIE

In april publiceerde het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) het rapport *Leren van verschillen*. In dit rapport staat het grensvlak van opleidingsverschillen en man-vrouwverschillen centraal. Er wordt bij de vergelijking van de positie van mannen en vrouwen vaak vanuit gemiddelden gedacht. De verschillen tussen mannen en vrouwen blijken echter veel groter te zijn bij lageropgeleiden dan bij hogeropgeleiden. De tabellen bij deze M&P-opgave komen uit dit SCP-rapport. Daarnaast kun je voor deze opdracht gebruikmaken van de voorpublicatie *Dolly mythes* van Linda Duits (zie bladzijde 12 en 13).

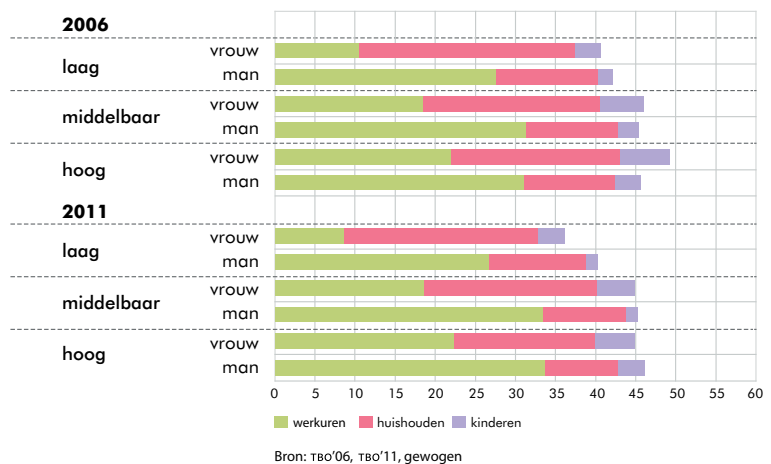
OPDRACHT

- Over de naoorlogse generatie vrouwen schrijft Linda Duits: 'Dit waren vrouwen die hadden gestudeerd, maar die niets met hun kennis mochten doen'. Welke groep vrouwen werkt nu relatief veel en welke groep juist niet? Noteer vervolgens een mogelijke reden waarom de ene groep vrouwen meer werkt, dan de andere groep.
- Bekijk de tabellen a, b en c. Kun je op basis van deze tabellen stellen dat de vrouwenemancipatie in Nederland geslaagd is? Licht je antwoord per tabel toe.
- In haar boek *Dolle mythes* schrijft Linda Duits dat veel feministische doelen niet (geheel) bereikt zijn en hier nog steeds voor wordt gevocht.
 - Noteer twee van deze doelen.
 - Leg met behulp van een voorbeeld uit dat de vrouwenemancipatie in Nederland nog niet is voltooid.
- De opvattingen van progressieve en conservatieve politici over vrouwenemancipatie lopen uiteen.
 - GroenLinks is een (links) progressieve partij. Wat vindt deze partij van overheidsmaatregelen om vrouwenemancipatie te bevorderen? Verwijs in je antwoord naar een dergelijke overheidsmaatregel.
 - De SGP is een (rechts) conservatieve partij. Beargumenteer waarom de SGP het niet eens is met het progressieve standpunt van GroenLinks. Noem daarbij een kenmerk van het conservatisme.
- Stelling: 'Het opleidingsniveau van vrouwen is een belangrijkere verklarende factor voor sociale ongelijkheid dan man-vrouwverschillen'. Klopt deze stelling? Beargumenteer je antwoord.

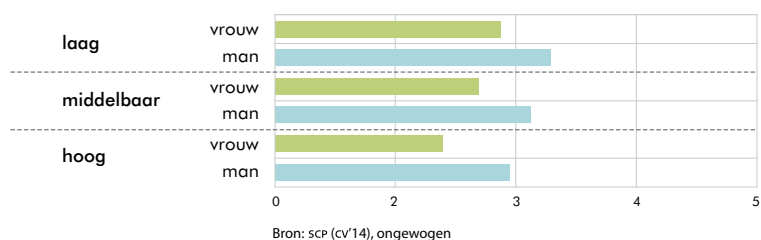
A Wekelijkse arbeidsduur van de werkzame beroepsbevolking, naar geslacht en onderwijsniveau, bevolking van 20-64 jaar, 2015 (in procenten)

B Tijd besteed aan betaald werk, huishouden en de zorg voor kinderen, naar geslacht en opleidingsniveau, vrouwen en mannen van 12 jaar en ouder, 2006-2011 (in uren per week)

C Mate waarin men het eens is met de stelling 'Vrouwen zijn geschikter om kleine kinderen op te voeren dan mannen' (1 = helemaal oneens en 5 = helemaal eens), vrouwen en mannen van 16-74 jaar, 2014 (in gemiddelden)

Bron tabellen: Anne Roeters, *Leren van verschillen*. Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2017

HALIL IBRAHIM KARAASLAN
is docent maatschappijleer
en columnist.

WAT TE DOEN MET EERSTE LES MAATSCHAPPIJLEER VAN KOMEND SCHOOLJAAR?

De schoolvakantie is bijna voorbij. Straks starten de lessen weer en daarmee rijst de vraag: wat is leuk om te doen voor mijn eerste les maatschappijleer? Het is natuurlijk voor de hand liggend om een aantal zaken te bespreken die tijdens de zomervakantie hebben plaatsgevonden. Vaak doen we dit door middel van een *socratisch gesprek*¹ of als opening van de les. Soms duurt het dan maar tien minuten. Het nadeel hiervan is echter dat vaak de leerlingen met een, in het algemeen, goede kijk op wat er in de wereld speelt, antwoord geven en andere leerlingen daarop meeliften. Echt bewust van wat zich in de vakantie heeft afgespeeld is zich dus niet iedereen. Door de vragende vorm is er ook het risico dat er weinig respons komt, wij, docenten, het vaak zelf invullen en het leercentage niet erg hoog is. Als laatste is er natuurlijk het risico dat als we de vraag te breed stellen sommige leerlingen gewoonweg vertellen wat ze zelf in de vakantie hebben gedaan; dat hoeft overigens niet erg te zijn - sterker nog: het is vaak erg leuk.

Indien het doel echter het herhalen van de actualiteit is, is daar een leuke, vrij simpel toepasbare werkvorm voor te bedenken. Hieronder deel ik er een, wellicht ter inspiratie voor sommigen.

Actualiteiten bespreken helpt altijd als we kaders gebruiken om leerlingen duidelijk te maken wat we van ze verwachten. In geval van deze opdracht gebruiken we drie kaders:

- **Persoonlijk niveau:** zaken die leerlingen op persoonlijk niveau zijn overkomen. Hierin kunnen leerlingen kwijt wat ze aan leuke activiteiten of gebeurtenissen hebben gedaan. In sommige gevallen kan dit ook aan iets grootschaliger gelinkt zijn. Denk bijvoorbeeld aan Turks-Nederlandse leerlingen die tijdens de vorige zomer de coup hebben meegemaakt of de Marokkaans-Nederlandse leerlingen die wellicht deze zomer met de protesten in Marokko hebben meegedaan. Laat vooral de leerling invullen hoe serieus dit niveau is. Het mag dus ook entertainment zijn - zo houden we de opdracht ook leuk.
- **Nationaal niveau:** vraag leerlingen minimaal drie belangrijke zaken op te zoeken die zich tijdens de vakantie op nationaal niveau hebben afgespeeld. Verschillende groepen zullen met verschillende zaken komen, uiteraard hier en daar met overlappingen.
- **Internationaal niveau:** ook hier de vraag aan leerlingen minimaal drie belangrijke zaken op te zoeken, maar nu op internationaal niveau.

Wanneer leerlingen dit hebben gedaan kunnen ze de gevonden stukken, gecombineerd met hun eigen persoonlijke ervaringen, verwerken op: nieuwstool.nl. Dit is een hele simpele, maar overzichtelijke website waar leerlingen heel gemakkelijk hun eigen krant kunnen maken. Wanneer de leerlingen klaar zijn kunnen ze deze printen en aan de klas presenteren.

Uiteindelijk hebben de leerlingen zelf nieuws opgezocht, geselecteerd, in hun eigen woorden verwerkt en aan elkaar gepresenteerd. Zodoende zijn ze er actief mee bezig geweest, doet iedereen mee in plaats van de paar *ijverigen* in de klas en beginnen we lekker actief het nieuwe schooljaar. Ik heb er zin in! ♦

1. Anderen van een mening overtuigen is niet aan de orde. De deelnemers stellen vragen, luisteren nauwkeurig en denken gezamenlijk na. Een socratisch gesprek is vooral een zelfonderzoek. Het gesprek ontleent zijn naam aan Socrates, de leermeester van Plato (lerenfilosofen.nl)

STAND VAN ZAKEN ROND HET BURGERSCHAPSONDERWIJS OP HET MBO

HOE GAAN WE VERDER?

Burgerschap: een actueel onderwerp binnen het onderwijs - ook in het mbo. Welke discussie is er op dit moment gaande? Een spanning tussen de inhoud op dit moment en wat het zou (moeten) kunnen zijn.

KOEN DOGTEROM

Als afgestudeerd docent maatschappijleer en begeleider bij ProDemos kom ik veel in aanraking met de manier waarop burgerschap wordt vormgegeven. Ook was ik onder meer werkzaam als (stagiair) docent burgerschap bij het ROC van Amsterdam en (stagiair) docent maatschappijleer op Atlascollege Copernicus. Vanuit deze ervaringen en door de vele gesprekken die ik met betrokkenen in het burgerschapsonderwijs heb gevoerd probeer ik mij in te zetten voor de kwaliteit van burgerschap op het mbo. Het burgerschapsonderwijs ontwikkelt zich nu onvoldoende. Dit blijkt uit verschillende onderzoeken en ook in eerdere nummers van *M&P* is stilgestaan bij verschillende achtergronden omtrent burgerschapsonderwijs. Een voor de Inspectie van het Onderwijs belangrijke verbetering die zij in haar rapport¹ voorstelt is dat de overheid voor goede randvoorwaarden zorgt. Duidelijk maken wat van het onderwijs wordt verwacht is volgens de inspectie een essentieel aspect. De overheid moet in wet- en regelgeving helder formuleren wat de verplichte kern van burgerschapsonderwijs is en wat tot de vrije ruimte behoort. Op dit moment is van deze duidelijkheid nauwelijks sprake.

KERN

Een belangrijke vraag luidt: Wat is de gedeelde kern van het burgerschapsonderwijs? Verschillende onderzoeken laten wel degelijk zien dat er consensus bestaat over de kern van het burgerschapsonderwijs: zo worden in het onderzoek van Bram Eidhof² (democratische) consensusdoelen beschreven, benadrukken Hessel Nieuwelink en Arie Wilschut³ het belang van 'democratisch' burgerschap en heeft Micha de Winter⁴ ooit duidelijk gemaakt dat het opvoeden van democraten het belangrijkste aspect van burgerschapsvorming is; alleen democratie zorgt er namelijk voor dat het mogelijk is om op een geordende wijze te leven met alle meningsverschillen die er zijn. Ook in Kamerbrieven wordt geschreven dat burgerschapsonderwijs over de waarden van de democratische rechtsstaat moet gaan.

Voorkomen moet worden dat iedereen zijn eigen invulling aan de waarden van democratie en de democratische rechtsstaat geeft. Ook moet er voor worden gezorgd dat daadwerkelijk de waarden en principes van de democratische rechtsstaat worden overgedragen die ertoe leiden dat we op een vreedzame manier met verschillen kunnen omgaan; ook om de open samenleving, zoals wij deze kennen, te kunnen behouden. Om-

dat ik denk dat dit van *zeer* groot belang is, en uit onderzoeken blijkt dat het burgerschapsonderwijs kwalitatief achterblijft, heb ik op 15 februari 2017 een brief aan de minister geschreven.⁵ In deze brief vertel ik de minister dat onder andere verschillende onderzoeken en het kwalificatiebesluit LOB [Loopbaanoriëntatie en loopbaanbegeleiding, *red.*] aangeven dat er een kenniscomponent aan burgerschapsvorming zit. Belangrijk hierbij is dat *kennis* een van de onderdelen van burgerschapsvorming is. Het blijkt echter dat dit onderdeel onderbelicht blijft in het burgerschapsonderwijs. Om hier aandacht voor te vragen stel ik voor om deskundige docenten voor de klas te eisen die weten waar ze het over hebben wanneer het om ingewikkelde zaken als de democratische rechtsstaat gaat. Deze brief werd breed gesteund door vertegenwoordigers van een groot aantal lerarenopleidingen (zowel eerste- als

tweedegraads), onderzoekers, het Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, ProDemos, uiteraard docenten die verantwoordelijk zijn voor de burgerschapsvorming vanuit verschillende ROC's en, ook niet onbelangrijk, de vertegenwoordiger van de studenten (JOB).

REACTIE MINISTER

De minister schrijft in haar reactie dat ze erkent dat het burgerschapsonderwijs zich kwalitatief onvoldoende heeft ontwikkeld. Ook onderschrijft ze het belang van de overdracht van de kennis, principes en waarden van de democratische rechtsstaat, zoals in mijn brief is verwoord. Toch denkt de minister nog steeds dat het stellen van (extra) eisen aan de docenten in het mbo, zoals wellicht een bevoegdheid voor burgerschap op het kennisonderdeel, niet wenselijk is. Dit zou mbo's in hun vrijheid beperken om zich op de eigen specifieke studentenpopulatie te richten; een argument dat ook door de MBO Raad wordt aangehaald. Daartegenover staat dat de overdracht van de kennis, principes en waarden van de democratie en democratische rechtsstaat uitstijgt boven regionale verschillen. In mijn brief schrijf ik dat naast deze kern er genoeg ruimte kan worden overgelaten voor een eigen invulling van de school; iets dat ook in het onderzoek van Eidhof terugkomt.

Volgens de minister moet wel degelijk worden gewerkt aan de professionalisering van docenten, curriculumontwikkeling van het burgerschapsonderwijs en kwaliteitsborging. Om hieraan te werken moet volgens het ministerie eerst een heldere landelijke visie op burgerschap in het mbo worden vastgesteld. Van hieruit kunnen de drie eerdergenoemde punten worden versterkt. De uitvoering om tot deze gezamenlijke visie te komen ligt voor een groot deel in de handen van de MBO Raad. De minister nodigde mij uit voor een bijeenkomst van de MBO Raad op 30 mei jongstleden om kritisch mee te denken over de nieuwe landelijke visie, na afloop waarvan ik de volgende

vragen op papier heb gezet:

- In het document⁶ wordt de nadruk zeer gelegd op de verschillende onderwijsteams die voor zichzelf moeten bekijken hoe zij burgerschapsonderwijs in de praktijk vormgeven. Dit komt terug in de zogenaamde *uitgangspunten* in het document. Hoe komt dit tegemoet aan de 'breed gedragen, gemeenschappelijke visie op burgerschapsonderwijs' (zoals verwoord in inleiding en doel)?
- Wat draagt deze voorlopige visie bij aan een verandering van de situatie ten opzichte van de huidige situatie?
- Hoe is in deze voorlopige visie meer overeenstemming bereikt over goed burgerschapsonderwijs ten opzichte van hoe de situatie op dit moment is?

Deze vragen heb ik voorgelegd aan de MBO Raad. Met belangstelling kijk ik uit naar zijn reactie.

MEER BETROKKENHEID

Uit de huidige discussie over burgerschapsonderwijs in het mbo blijkt dat veel mensen vaak weinig van het onderwerp afweten. Dit, gepaard met de angst dat de overheid, zou bepalen wat er in het klaslokaal gebeurt, leidt tot een afkeer tegen duidelijkheid omtrent doelen van burgerschapsonderwijs. Het is in ons aller belang om de kern van burgerschap aan een ieder in het onderwijs over te dragen; ongeacht de regionale verschillen tussen ROC's. De vraag is hoe onze samenleving eruit zal zien als wij niet investeren in de overdracht van de kennis, principes en waarden van de democratie en democratische rechtsstaat.

De discussie over het burgerschapsonderwijs bevindt zich op dit moment op een cruciaal punt. De dominante definitie van burgerschap is op dit moment aan verandering onderhevig. Het zou goed zijn als zo veel mogelijk mensen zich hierin verdiepen en met name kritisch meedenken. De vraag die voorligt luidt als volgt: kiezen we ervoor om vooruit te gaan in de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs of kiezen we ervoor om de situatie te laten zoals deze nu is? ♦

'Het opvoeden van democraten is het belangrijkste aspect van burgerschap' (foto: Bart van Vliet)

Noten

1. Inspectie van het Onderwijs, *Burgerschap op school*, Inspectie van het Onderwijs, Utrecht, 2017.
2. Eidhof, B., *Influencing Youth Citizenship*, Ipskamp Drukkers, Amsterdam, 2016.
3. Nieuwelink, H., Dekker, P., Geijssel, F. en Dam, G., 'Adolescents' experiences with democracy and collective decision-making in everyday life', in: R. I. (RICDE), *Political engagement of the Young in Europe*, Routledge, Amsterdam/Abingdon, 2016, pp.178-194.
4. Winter, M., Schillemans, T., Janssens, R., Mijndhardt, W., Biesta, G., Vollebergh, W. en Harchaoui, S., *Opvoeding in democratie*, SWP, Amsterdam, 2006.
5. U kunt de brief en de reactie van de minister inzien door een e-mail te sturen naar: k.dogterom@hotmail.com.
6. De voorlopige visie kunt u inzien door een e-mail te sturen naar k.dogterom@hotmail.com.

Koen Dogterom is docent maatschappijleer en begeleider bij ProDemos Binnenhof voor scholen. Vindt u burgerschap in het mbo ook belangrijk? Neem contact op met Koen Dogterom via k.dogterom@hotmail.com.

AFSLUITING PILOT MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

JE SNAPT DE WERELD GEWOON BETER

De pilot maatschappijwetenschappen is afgesloten. Na zes en half jaar rondden de pilotdocenten, betrokkenen van Cito en SLO en enkele vakdidactici op 27 juni jongstleden het traject af.

COEN GELINCK, LIEKE MEIJS & HAN NOORDINK

Meer dan veertig keer kwamen de pilotdocenten bijeen in Utrecht. Ze moesten met drie verschillende versies van de syllabi werken en konden hun leerlingen voor het eerste centraal examen slechts met behulp van een voorbeeldexamen voorbereiden.

Tijdens deze lange periode viel van de vijftien pilotscholen er maar een af. 'Het was het allemaal waard', zo vonden de docenten. Ze blikten met enige weemoed terug op deze tijd en hadden ook enkele adviezen aan de vooravond van de landelijke invoering van het nieuwe examenprogramma: 'Wees niet bang - het gaat goed komen'.

ONZICHTBARE PROCESSEN

Iedereen kreeg de uitdaging om met een gedicht, spreuk, inspirerend beeld of opname de pilot te typeren. Het nieuwe programma visualiseren was geen probleem, vonden velen. Hanneke Vonk en Niels Hoendervanger meldden dat ze nu net als hun leerlingen overal kernconcepten in zien. Die leerlingen zeggen zelfs dat het een *MAWay of life* is! De vrees die bestond dat de kernconcepten te abstract zouden zijn, werd niet bewaarheid. Het lukt leerlingen zelf om verbanden te leggen, ook met het dagelijkse leven. Simone Dijkstra noemde het voorbeeld van het kernconcept identiteit. De songtekst van Gers Pardoel's lied *Zijn*, met de mooie regel 'Zolang je maar, jezelf was, jezelf bent, jezelf blijft, voor altijd', inspireerde een van haar leerlingen tot een bespiegeling over de eigen identiteit en het jezelf kunnen zijn. Zij schreef: 'Ik denk soms te veel na over dingen die misschien helemaal niet belangrijk zijn en waar je ook niet vrolijk van wordt. Ik kan beter niet teveel nadenken en gewoon mezelf zijn'.

Lars van der Bruggen citeerde uit de evaluatie van een van zijn leerlingen, Yasin Yurtkap, inmiddels student Internationale Betrekkingen: 'Maatschappijwetenschappen heeft mijn kijk op

de wereld zeker verbreed. Wat er zo speciaal aan maatschappijwetenschappen is, is dat je het overal in het dagelijks leven wel terugziet (je begint bijna alles te zien in connectie met de kernconcepten). Ik heb zeker een grote voorsprong op medestudenten die geen maatschappijwetenschappen hebben gevolgd. Maatschappijwetenschappen leidt er tevens toe dat je beseft welke *onzichtbare* processen er allemaal in de wereld spelen en de invloed die zij op mens en maatschappij hebben'. 'Leerlingen blijken ook maatschappijwetenschappen grappen te maken in maatschappijwetenschappentaal', zo meldde Christian van Kesteren; een bewijs dat ze het aangeleerde 'gereedschap van kernconcepten' echt kunnen hanteren. Op de havo-5-Appgroep die hij met zijn leerlingen deelde, verspreiden zij een foto van de conceptenkaart met een aansteker erbij. Die kaart kon wel in de fik want alle concepten zaten toch al in hun hoofd.

In drie filmpjes uit de lespraktijk van Joany Knol zijn leerlingen druk in gesprek over onder meer de *coleman's boat*.¹ Leerling 1: 'Is democratisering dan ook een oorzaak?'. Leerling 2: 'Nee, dat is een gevolg'. Leerling 1: 'En sociale cohesie, is dat een oorzaak?'. Leerling 3: 'Nee, dat is een *bedoeld* gevolg'.

De leerlingen van Matyeta Hukom vinden maatschappijwetenschappen leuker dan maatschappijleer en zien het liever dan geschiedenis als verplicht profielvak in de maatschappijprofielen. Volgens Jonneke de Jong, die dit schooljaar met het nieuwe programma startte, vonden leerlingen het oude programma al saai na negen maanden les in het nieuwe programma. Gertrud Kruse ziet ook een positief signaal in een toename van het aantal leerlingen dat op haar school een maatschappijprofiel kiest.

PARACHUTESPRONG

Wat bracht deze zes en half jaar de pilotdocenten zelf? Er was moed voor nodig om je op te geven voor een dergelijk project - door Lieke Meijs getypeerd als een begeleide parachutesprong,

De pilot was als een begeleide parachutesprong waarvan niet vaststond waar er zou worden geland (foto: Lieke Meijs)

waarvan niet vast stond waar er zou worden geland. De pilotdocenten waren - naast criteria als spreiding over de regio's en een mix van ervaren en onervaren - uitgekozen op hun enthousiasme om ervoor te willen gaan. Het begin was evenwel moeilijk. 'Ik snapte er helemaal niets van en vroeg me af waar dit over gaat', gaven sommigen toe. 'Het programma was zo anders dat de concept-contextbenadering me lostrok uit het vastgeroeste waarin ik zat', vertelde Niels Hoendervanger. Inge Koppert meldde dat ze 'haar vak weer terug heeft'. Ook haar havoleerlingen bleken met de concept-contextbenadering prima uit de voeten te kunnen.

De pilotdocenten hadden elkaar hard nodig: als ondersteuning bij de vraag over de werkwijze, voor uitleg over de inhoud van kernconcepten en voor het delen van lesmateriaal dat al die tijd ook in ontwikkeling bleef. Michiel Waltman van het Cito noemde de groep een professionele leergemeenschap waarin Cito - op een vrij unieke manier - met de pilotdocenten samenwerkte. Gezamenlijk werd geprobeerd te komen tot andere toetsvragen die recht doen aan het doel van 'het beter leren begrijpen van de wereld' en waarin nog steeds onderzoek wordt gedaan naar wat de antwoorden van leerlingen over het bereikte doel prijsgeven. De titel van dit artikel, *Je snapt de wereld gewoon beter*, is een uitspraak over maatschappijwetenschappen van een leerling die in dat onderzoek werd bevraagd.

'Verbanden leggen' was een veel gehoord mantra bij de besprekingen over het nieuwe programma. Er werd nu meewarig teruggekeken naar de eerste syllabus uit 2011 waarin in toelichtingen werd uitgelegd wat het verband tussen de verschillende kernconcepten van Vorming was: 'Hadden we uitleg nodig over het verband tussen socialisatie en cultuur?'. Toen nog wel, maar in de volgende versie van de syllabus was de paragraaf verdwenen. Soms duizelde het de pilotdocenten. Wanneer ben je nu wel, maar wanneer ook niet aan het analyseren? Hoe krijgen leerlingen ooit die moeilijke definities

in hun hoofd, die ook nog in elementen moeten worden ontleed? Tom Drukker keek daar met een kwinkslag op terug: hij vindt het tijd voor een 'periodiek systeem der elementen' voor maatschappijwetenschappen. Het resultaat van zijn poging om daartoe te komen vindt u in de tabel op de volgende bladzijde.

Er werden in de pilotperiode stevige discussies gevoerd. De pilot moest er immers toe leiden dat alle mogelijkheden en onmogelijkheden van het programma helder werden. Zo is *modernisering* van gedaante veranderd: het was een kernconcept maar is nu een context. Het verzet tegen het hoofdconcept Verandering bleef: het is anders van karakter dan de andere drie hoofdconcepten, om nog maar te zwijgen over de discussies over de paradigma's (die eerste benaderingen heetten), waarvan de politiek-psychologische benadering inmiddels is verdwenen. Al laverend kwamen we er echter wel uit: een nieuw landelijk programma, dat echt verschilde voor havo en vwo.

HOE VERDER?

Het is goed dat de deadline voor de invoering er ligt, zo constateerden de pilotdocenten: 'Je blijft het anders toch uitstellen en voor je uitschuiven'. Er werden veel adviezen gegeven om de docenten maatschappijwetenschappen die nu met het nieuwe programma starten een riem onder het hart te steken: 'Laat je niet door de abstracte definities van kernconcepten afschrikken, zoek mooie concrete voorbeelden uit het dagelijkse leven en zie het als een kans om zelf bij te leren en het vak weer op te frissen'. Esther Wisse had een eigen *Esthers pilotpuzzel* gemaakt met onder meer de tip van Loesje: 'Zelfvertrouwen. Als je alles loslaat, heb je twee handen vrij om de toekomst te grijpen'. Ze vond dat het nieuwe programma net deze puzzel was waarin bewust een stukje ontbrak: 'Alles ligt op zijn plek, maar het is niet af'. Yolande Vonhoff wees op de vijf denkstappen uit het

DEEL VAN HET PERIODIEK SYSTEEM DER ELEMENTEN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

en andere vormen van omgang met anderen.			
opleiding			behandeling.
Het proces bestaat uit opvoeding			waardering
van de groep(en) en samenleving waar mensen toe behoren.			schaarse en hoog-gewaardeerde zaken
van de politieke cultuur			leiden tot een ongelijke verdeling van
en verwerving	van een bepaalde identiteit	onderlinge betrekkingen tussen staten	consequenties hebben voor hun maatschappelijke positie
van overdracht	van verwerving	en de manier waarop samenlevingen in sociale zin vorm geven aan deze verschillen	in al dan niet aangeboren kenmerken
Het proces	proces	wijze waarop mensen zich van elkaar onderscheiden en tot elkaar verhouden	situatie waarin verschillen tussen mensen
politieke socialisatie	vorming	verhouding	sociale ongelijkheid
sociale cohesie	binding	verandering	institutionalisering
aantal	relatie en onderlinge afhankelijkheden tussen mensen	richting en tempo van ontwikkelingen in de samenleving	Het proces
en de kwaliteit	in een gezin of familie, tussen leden van een groep, in de maatschappij en op het niveau van de staat	(on)mogelijkheden deze te beïnvloeden	waarbij een complex
van de bindingen die mensen			van waarden
in een ruimer sociaal kader met elkaar hebben			en min of meer geformaliseerde regels
het gevoel een groep te zijn			vastgelegd wordt in standaard gedragspatronen
lid te zijn van een gemeenschap			die het gedrag van mensen
de mate van verantwoordelijkheid voor elkaars welzijn			en hun onderlinge relaties
en de mate waarin anderen daar ook een beroep op kunnen doen			reguleren.

artikel van Anne Hemker en Michiel Waltman *De feiten spreken toch voor zich.*² Vonhoff gebruikt die stappen om haar leerlingen te leren wat ze moeten doen om een concept-contextvraag goed te beantwoorden. Haar advies voor docenten die nu gaan starten: 'Ga niet aan een methode hangen, zorg dat het geen vak als alle andere wordt'. Erik Braaksma kijkt juist uit naar het werken met een methode. Hij kijkt met voldoening terug op de pilot maar vond het ook een intensieve reis: 'Wij zijn met niets begonnen en kijk waar we nu met ons vak staan'. 'Voel je vrij om nieuwe dingen te ontwikkelen, gebruik de ruimte die het programma biedt', adviseert vakdidacticus Arthur Pormes, die mede aan de wieg van het nieuwe programma stond. De grootste valkuil is volgens hem dat de concepten als feiten worden geleerd. Ze moeten juist worden gebruikt om tot nieuwe inzichten te komen. Voor zijn collega Gerard Ruijs, die ook vanaf het begin betrokken bij het nieuwe programma was, heeft de pilot zelf een nieuw inzicht opgeleverd: 'In 1998 werkte ik op mijn school met lesmateriaal waarin verandering, cohesie en rationalisering centraal stonden. Bijna twintig jaar later gaan we met het nieuwe programma van start'. Hij concludeert dat veranderingen tijd nodig hebben en er veel mensen nodig zijn om vernieuwingen tot stand te brengen. Nu zijn daarbij alle docenten maatschappijwetenschappen aan zet. De pilotdocenten zien het zeker als hun taak hun kennis met hen te blijven delen, bijvoorbeeld in de netwerken in diverse regio's. Ze hebben in maart ook nog een reünie gepland om elkaar weer te treffen, want ze denken elkaar te gaan missen. ♦

Noten

1. Zie voor meer informatie de presentatie van vakdidacticus Gerard Ruijs op de Docenten-dag van dit jaar: www.prodemos.nl/wp-content/uploads/2017/02/13.-Gerard-Ruijs.pptx.
2. Anne Hemker en Michiel Waltman, 'De feiten spreken toch voor zich. Toetsing van concepten en begrippen', in: *Maatschappij & Politiek*, 47 (mei 2016) nr.3, pp.13-15.

Coen Gelinck en Han Noordink zijn leerplanontwikkelaar mens en maatschappijvakken bij SLO. Lieke Meijs is verbonden aan de Radboud Docenten Academie en is redacteur van M&P.

VOX populi

WAARAAN MOET DE REGERING MEER GELD UITGEVEN?

LEERLINGEN VAN MYTHYLSCHOOL DE TRAPPENBERG TE HUIZEN.

BAS BANNING

JASPER (15)

MEER MATERIEEL VOOR DEFENSIE

'We hebben in de crisis flink bezuinigd op veel dingen. Ik denk dat onderwijs en defensie grote dingen zijn waarin moet worden geïnvesteerd; in elk geval defensie. Daar moet heel veel heen, want dat ligt eigenlijk gewoon praktisch stil. Er is heel weinig materiaal, het is vervallen, we kunnen het niet meer betalen eigenlijk. Er moet ook geld naar het onderwijs, want er zijn steeds protesten omdat ze te weinig verdienen.'

STIJN (15)

SNELLER BETER WORDEN

'Ik zou al het geld uitgeven aan zorg zodat mensen minder snel ziek worden en sneller beter worden, zodat er algemene voortgang kan komen in Nederland en zodat mensen minder snel doodgaan.'

DYLANO (17)

NEDERLAND VEILIG HOUDEN

'Omdat er nu overal ter wereld aanslagen zijn en vooral in Europa met IS en al dat soort dingen, denk ik aan defensie; om Nederland veilig te houden. Daarnaast zou ik gewoon voor onderwijs kiezen. We willen onze kinderen het beste onderwijs en de beste scholen geven, zodat die ook heel goed kunnen leren.'

RIVKO (15)

GELD VOOR VERGRIJZING

'Naar zorg. Zorg wordt steeds actueler omdat we er steeds beter in worden, maar het wordt ook steeds duurder. Daarom vind ik dat wij voorop moeten lopen met de zorg. De vergrijzing van Nederland is aan de gang en daarvoor moet geld worden vrijgemaakt, vind ik. Er moet ook worden geïnvesteerd in de industrie en de havens - geld dat we ook terug kunnen krijgen.'

GEEN 'MOOI VERPAKTE BEZUINIGING' MEER

In het kader van de Grondwetdag op zaterdag 25 maart 2017 organiseerde ProDemos de *Grondwetdag Challenge*, een wedstrijd voor middelbare scholieren en mbo-studenten. Tijdens dit evenement staat elk jaar een Hoog College van Staat centraal. Dit jaar was dat de Algemene Rekenkamer.

EMMA VAN DER DEIJL

In het najaar van 2016 werden scholieren uit heel Nederland uitgenodigd om een voorstel te doen voor een onderzoek dat de Algemene Rekenkamer zou moeten uitvoeren. Onder begeleiding van studenten van Tilburg University werkten scholieren met de beste inzendingen hun idee uit tot een *pitch* die zij tijdens de finale op de Grondwetdag op 25 maart aan de jury presenteerde. De voorstellen van de leerlingen waren uiteenlopend: van onderzoek naar een efficiëntere onderwijsinspectie, verhoging van de leeftijdsgrens voor alcoholgebruik en controle van de feitelijke inkomsten van het Koninklijk Huis tot het openbaar vervoer dat meer op tijd moet gaan rijden. Centraal vraag van de middag: 'Krijgt de burger ook waar voor zijn geld?'

RETORISCH VUURWERK

Voor de voorstellen worden heel wat 'retorische trucs' in de strijd gegooid. Het Sophianum uit Gulpen pleit voor beter openbaar vervoer: 'We zijn het spoor bijster geraakt', 'Het geld is spoorloos verdwenen' en 'Nu is het nodig het geld op te sporen'.

Ook komt bij de voorstellen toneelspel kijken. Bij het Emmauscollege in Rotter-

dam stellen de scholieren elkaar voor. 'Dit is Carla. Ze is 50 jaar', beginnen ze. Een lachsalvo schiet door de zaal en het publiek heeft meteen alle aandacht voor hun betoog over een onderzoek naar de overheidsuitgaven voor de sollicitatieplicht.

WINNEND VOORSTEL

De scholieren van de christelijke scholengemeenschap Reggesteyn in Nijverdal wonnen de *Grondwetdag Challenge* met hun plan over de decentralisatie van de jeugdzorg. Ze ontvingen zowel de publieksprijs als de juryprijs door hun voorstel te verdedigen tegen de kritische vragen van zeven andere scholierenteams. Vorig jaar won dezelfde school deze prijs. Het winnende team van Reggesteyn verdeelde zich in twee groepen: 'het Ministerie van Volksgezondheid' en 'de jongeren'. Het voorstel van het ministerie werd door de jongeren afgewezen omdat het volgens hen niet meer dan een 'mooi verpakte bezuiniging' is. Ze vinden dat gemeenten moeten onderzoeken waar geld blijft liggen en waar een tekort is, zodat dit beter kan worden verdeeld.

Juryvoorzitter Arno Visser (president van de Algemene Rekenkamer) adviseert alle scholieren niet meteen te 'jij-bakken' en

niet te veel te 'framen'. Samen met de andere juryleden Barbara Baarsma (hoogleraar Economie aan de Universiteit van Amsterdam), Eva Wiessing (verslaggever Economie bij de NOS) en Pieter Duisenberg (Tweede Kamerlid voor de VVD), werd een winnaar gekozen waarvan de jury stelt dat het echt een 'teamprestatie' was. De doorslag gaf dat het een maatschappelijk relevant thema was. De prijs werd overhandigd door (demissionair) minister Ronald Plasterk. ♦

Emma van der Deijl was tot 1 juli communicatiemedewerker bij ProDemos.

GRONDWETDAG

Als onderdeel van de viering 200 jaar Koninkrijk werd in Den Haag in maart 2014 voor het eerst het Grondwetfestival georganiseerd. Dit festival wordt elke vijf jaar herhaald. In tussenliggende jaren werken het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Tilburg University (leerstoel Democratische rechtsstaat), het Montesquieu Instituut, ProDemos - Huis voor democratie en rechtsstaat - en de gemeente Den Haag samen in een kleinschaliger Grondwetdag.

Wilt u meer informatie (of zelf meedoen aan de Scholieren Challenge 2018), kijk dan op: www.grondwetdag.nl of stuur een e-mail naar Tim van Lieshout (t.lieshout@prodemos.nl)

De winnaars van de Grondwetdag Challenge met demissionair minister Ronald Plasterk (foto: ProDemos)

FOTO: DIEDERIK SCHIEBERGEN | PUBL

Studiereis

LESGEVEN OVER WOII EN DE HOLOCAUST

Van 29 december 2017 tot 7 januari 2018 organiseert CIDI in samenwerking met de *International School for Holocaust Studies* van *Yad Vashem* in Jeruzalem een seminar voor docenten middelbaar onderwijs die les geven over de Sjoa en WOII.

Geïnteresseerd?

Bel voor meer informatie met CIDI: 070-364 68 62.
Kijk op www.holocausteducatie.nl of www.cidi.nl

AANMELDEN/INSCHRIJVEN KAN TOT 8 OKTOBER 2017

DUITSE GESCHIEDENIS NA 1945

ANKER VAN EUROOPA?

Wat moet je als docent *echt* weten over de Bondsdagverkiezingen en de positie van Duitsland in Europa? Historicus Willem Melching, auteur van het Elementaire deeltje *Modern Duitsland*, blikt in dit artikel terug en vooruit.

WILLEM MELCHING

De geschiedenis van de Bondsrepubliek Duitsland is een onwaarschijnlijk succesverhaal. De Tweede Wereldoorlog had Duitsland in een fysieke en morele puinhoop veranderd. Fysiek door de schade die de oorlog had veroorzaakt en het enorme verlies aan mensenlevens. Moreel omdat de Duitsers medeplichtig waren aan de vestiging van een misdadig regime dat een aanvalsoorlog en een genocide op zijn geweten had. Het land verloor de soevereiniteit en grote delen van het grondgebied. De resten werden ook nog eens gedeeld, en de twee delen kwamen onder strikt toezicht van de nieuwe supermachten: de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Duitsland was een frontstaat in de Koude Oorlog en de val van de Berlijnse Muur geldt nog steeds als het ultieme symbool van de overwinning van democratie en vrijheid op communisme en onderdrukking. West-Duitsland, en sinds 1990 heel Duitsland, geldt als een economisch en politiek wonderkind. De economie herstelde zich spectaculair in het *Wirtschaftswunder* en groeide uit tot een van de sterkste economieën ter wereld. De Duitse democratie is dankzij een ingewikkelde, maar effectieve staatsinrichting uiterst stabiel, kent nauwelijks voortijdige regeringswisselingen en heeft een overzichtelijk partijenlandschap zonder al te veel extremistische partijen.

Drie thema's domineren de Duitse samenleving, cultuur en politiek: de verwerking van het verleden, de pogingen om een stabiele democratie te vestigen en, sinds 1990, de wonderbaarlijke terugkeer van Duitsland

als grootste Europese mogendheid. Een ontwikkeling waarvan de betekenis pas de laatste jaren begint door te dringen.

IN GREEP VAN VERLEDEN

De voormalige nazi's werden na 1945 niet of nauwelijks berecht, laat staan dat het overheidsapparaat diepgaand werd gezuiverd, maar tegelijkertijd was er sprake van integratie van deze voormalige nazi's. Van revanchisme of een grote neonazibeweging was nauwelijks sprake. De meeste ex-nazi's dienden ook de nieuwe machthebbers trouw en loyaal.

Het was lastig om een houding te vinden ten aanzien van de jaren 1933-1945. Hoe moesten deze jaren worden ingepast in de loop van de Duitse geschiedenis en daarmee in de Duitse identiteit? Na een korte periode van heroïsering van het verzet en de cultivering van het eigen lijden kwam er meer aandacht voor de daders, de eigen medeplichtigheid en andere slachtoffers. Deze nieuwe fase begon midden jaren vijftig met het succes van het dagboek van Anne Frank en met enkele geruchtmakende processen. Mede onder invloed van de studentenprotesten in de jaren zestig groeide het thema uit tot een brede maatschappelijke discussie. Vanaf de uitzending van de serie *Holocaust* in 1979 was het verleden niet meer uit de Duitse politieke cultuur weg te denken.

Het is echter de vraag of dat zo zal blijven. Er groeien generaties op die geen verhalen uit de eerste of zelfs maar tweede hand over de oorlog horen. Bovendien hebben veel Duitse jongeren een *Migrationshintergrund*. In de gezinnen waarin zij opgroeien spelen de verhalen over de

jaren 1933-1945 niet of nauwelijks een rol. Daarmee zal de betekenis van de verwerking van het verleden zeker afnemen. Dit zal diepgaande gevolgen voor de Duitse politieke cultuur hebben, maar ook voor de omgang met de andere Europese landen en Israël.

STABILITEIT

De veel geroemde stabiliteit van de Duitse politiek was het resultaat van een aantal factoren. De twee grootste partijen ontwikkelden zich tot brede volkspartijen. Voor radicalisme was weinig plaats, daarvan had het Duitse volk voorlopig zijn bekoft. Op basis van de bittere ervaringen in het Keizerrijk, de Republiek van Weimar en het Derde Rijk kwamen de opstellers van de grondwet tot een uitgekend spel van *checks and balances*. De soevereiniteit lag eenduidig bij de Bondsdag. Het parlement hoefde geen soeverein in de persoon van een keizer of een president naast zich te dulden.

Tegelijkertijd is ook de macht van het parlement weer beperkt door regels en andere organen. De Bondsdag moet de macht delen met de deelstaten die via de Bondsraad grote invloed op het wetgevingsproces hebben. Bij conflicten tussen de Bondsdag en de Bondsraad is het compromis al bijna voorgeprogrammeerd in de manier waarop de wetgeving tot stand komt. In geval van twijfel is er nog het *Bundesverfassungsgericht* dat onder meer wetgeving aan de grondwet toetst.

De kanselier heeft een krachtige positie, maar ook zijn of haar mandaat komt van de Bondsdag. Duitsland kent alleen de *constructieve* motie van wantrouwen. Het

ELEMENTAIR - Wat elke maatschappijleerdocent hoort te weten

Deze bijdrage verschijnt in de serie *Elementaire Deeltjes*. *Elementaire Deeltjes* is een serie handzame inleidingen van € 9,95 die antwoord geeft op de vraag: 'Hoe zit dat nu eigenlijk?'

Willem Melching is schrijver van het *Elementaire Deeltje 'Modern Duitsland'*.

parlement kan de zittende kanselier niet naar huis sturen om vervolgens het land in een regeringscrisis te storten. Het parlement kan de zittende kanselier alleen verwijderen door met meerderheid van stemmen een nieuwe aan te wijzen. Dit is buitengewoon moeilijk en daarom zelden geprobeerd. In 1972 mislukte het, maar in 1982 lukte het Helmut Kohl wel. De FDP moest daartoe verraad plegen aan de eigen coalitiepartner, hetgeen ze tot op de dag van vandaag nog wordt voorgehouden. De constructieve motie van wantrouwen zou ook in Nederland een verrijking van de politiek zijn.

KIESDREMPEL

Anders dan vaak - in Nederland - wordt gedacht - speelt de kiesdrempel een ondergeschikte rol voor de stabiliteit. Deze is 5 procent en houdt inderdaad kleinere partijen buiten de Bondsdag. Het resultaat is echter dat circa 15 procent van het electoraat zich niet vertegenwoordigd voelt. Bovendien is deelname aan het democratisch proces een goed middel tegen verdere radicalisering. In Nederland zou de kiesdrempel geen grotere stabiliteit brengen. De problemen met regeringsvorming komen niet door hele kleine partijen, maar door het bestaan van een flink aantal partijen met rond de 12 procent van de stemmen.

Door de verhoging van de kiesdrempel en een aantal fusies zaten er tussen 1957 en 1983 slechts drie partijen in de Bondsdag. Sindsdien is dat aantal gestegen tot vijf. Lange tijd leek Duitsland immuun voor het gestage afbrokkelen van de grote christendemocratische en sociaaldemocratische partijen. Deze desintegratie is een breed Europees verschijnsel en gaat hand in hand met de opkomst van populisme van links en van rechts. De oorzaken zijn divers. Belangrijk zijn onder meer: het verdwijnen van de traditionele industrie-arbeiders, de secularisatie, de globalisering en nieuwe thema's zoals het milieu en de migratie.

Die Grünen zijn groot geworden als politieke partij van de milieubeweging, hun overige standpunten zijn niet altijd even duidelijk. De communisten uit de Duitse Democratische Republiek (DDR) wisten zich als Die Linke te profileren als populistisch links en wierpen zich op als de beschermers van de nieuwe *Bundesländer*.

Bondskanselier Angela Merkel: anker van Europa?
(bron: Wikimedia Commons)

Op rechts leidt de liberale FDP al vele jaren een kwakkelend bestaan, veel van hun kiezers lijken weg te lopen naar de rechtspopulistische AfD. Deze nieuwkomer doet het in deelstaatverkiezingen goed, onderlinge ruzies lijken de kiezer niet te weerhouden van een stem op deze eurosceptische partij.

Wanneer de afkalving van de grote partijen zo doorgaat en het aantal partijen in de Bondsdag toeneemt, dan zal ook in Duitsland coalitievorming ingewikkelder worden. Op nationaal niveau is er een ban uitgesproken over Die Linke en de AfD, maar op deelstaatniveau zijn al interessante combinaties te zien. Zo regeert er een rood-rood-groene coalitie in Saksen onder leiding van een Linke, in Baden-Württemberg, nota bene het hart van de Duitse auto-industrie, regeert een groene minister-president met de CDU als juniorpartner. Op termijn zouden dergelijke combinaties ook op bondsniveau noodzakelijk kunnen zijn. Wellicht dat de Bondsrepubliek in de toekomst zelfs een coalitie met *meer* dan twee fracties moet vormen om regeerbaar te blijven. Dat is sinds 1957 niet meer voorgekomen.

TERUG BIJ AF?

Is Europa met de Duitse vereniging weer terug bij af? Zijn we met deze nieuwe constellatie weer terug in 1871? Een groot en economisch sterk Duitsland in het

midden van Europa dat de anderen kan overvleugelen? Anders dan in 1871 heeft het moderne Duitsland nu niet de ambitie om de anderen te domineren, maar binnen Europa is Duitsland wel de primus inter pares. Zeker na het aanstaande vertrek van Groot-Brittannië uit de Europese Unie zal er nog weinig tegenwicht zijn. Frankrijk, Italië en Spanje verkeren in crisis en zijn te druk met hun interne problemen om een rol van betekenis te kunnen spelen.

Duitsland is wel omschreven als de Europese 'hegemonist tegen wil en dank'. Duitsland is niet groot genoeg om de anderen *echt* te domineren, maar kan wel de richting van Europa aangeven. Op grond van het verleden zal Duitsland behoedzaam moeten opereren, maar tegelijkertijd heeft Europa dringend behoefte aan een duidelijke koers die de Europese Unie uit de huidige crisis kan leiden.

Het komend decennium zal beslissend zijn voor de Europese toekomst. Zal de euro slagen of een splijtzwam blijken te zijn? Zal het Britse voorbeeld navolging krijgen en zullen meer landen uittreden? Zullen landen - met name de voormalige Oost-bloklanden - hun democratie verder stabiliseren of een meer autoritaire koers gaan varen en horen ze dan nog wel in de Europese Unie thuis? En de belangrijkste vraag van allemaal: zal Duitsland het leiderschap van de Europese Unie op zich willen nemen en zullen de andere landen Duitsland daarvoor de ruimte geven? ♦

Willem Melching is als historicus aan de Universiteit van Amsterdam verbonden. Hij publiceerde een tiental boeken over Europese en Duitse geschiedenis, waaronder een geschiedenis van de DDR en een politieke biografie van Adolf Hitler.

**Uitgever AUP verloot vier exemplaren van *Modern Duitsland*.
Wilt u daarvoor in aanmerking komen, stuur dan een reactie naar:
b.banning@maatschappijenpolitiek.nl.**

VERKIEZINGEN IN DUITSLAND, VERKIEZINGEN IN NEDERLAND

KORTE OMSCHRIJVING WERKVORM

Duitsland en Nederland zijn beide een democratie; toch zijn er grote verschillen tussen deze twee landen. In deze werkvorm gaan leerlingen op zoek naar de verschillen en overeenkomsten tussen het Nederlandse en het Duitse kiesstelsel. Welke kenmerken horen bij Duitsland? Welke kenmerken horen bij Nederland?

LEERDOEL

Leerlingen leren hoe de Duitse verkiezingsprocedure is en hoe die van de Nederlandse verkiezingen verschilt.

DUUR

Vijftien minuten

HANDLEIDING

1. Kopieer voor iedere leerling het werkblad.
2. Deel het werkblad uit.
3. Laat de leerlingen in tweetallen in tien minuten de opdracht maken.
4. Bespreek de antwoorden daarna klassikaal na. Het antwoordmodel vindt u op de *M&P*-website.

BRONNEN

Maak gebruik van onderstaande bronnen.

- <http://www.duitslandweb.nl/naslagwerk/Politiek+en+Staatsinrichting/Centrale+regering/Bondsregering+en+bondskanselier.html>
- <https://duitslandinstituut.nl/naslagwerk/171/bondsdag>
- <https://duitslandinstituut.nl/artikel/20800/het-duitse-kiesstelsel>
- <https://duitslandinstituut.nl/tijdslijn-bondsdagverkiezingen>
- <http://www.duitslandweb.nl/actueel/uitgelicht/2010/6/Factsheet+Coalitievorming.html>
- <https://duitslandinstituut.nl/artikel/21649/duitse-coalities-jamaika-biene-maja-of-schwampel>
- <http://www.duitslandweb.nl/naslagwerk/Politiek+en+Staatsinrichting/Federalisme>

Deze opdracht is afkomstig uit de Onderwijskrant *Actueel Bondsdagverkiezingen* van ProDemos, die half september verschijnt. ♦

Partijen die deelnemen aan de Duitse Bondsdagverkiezingen
(bron: Bundestagwahl-2017.com)

WERKBLAD BONSDSDAG EN TWEDE KAMER

Lees de kenmerken en bedenk voor elk kenmerk of dit bij de Duitse Bondsdag of de Nederlandse Tweede Kamer hoort. Kleur de vlag in de kleuren van het bijbehorende land.

1. Er zijn elke vier jaar verkiezingen.

2. Er is een kiesdrempel: een partij krijgt pas zetels als ze meer dan 5 procent van de stemmen heeft gekregen.

3. Er is geen kiesdrempel: een partij komt al in de volksvertegenwoordiging als ze 0,67 procent van de stemmen heeft gekregen.

4. Op het stembiljet kleur je één vakje in: dat van de persoon op wie je wilt stemmen.

5. Op het stembiljet kleur je twee vakjes in: één voor een kandidaat uit jouw kiesdistrict en één op een politieke partij.

6. Er zitten nu vier politieke partijen in het parlement.

7. Er zitten nu dertien politieke partijen in het parlement.

8. De belangrijkste taken van het parlement zijn wetten maken en de regering controleren.

9. De belangrijkste taken van het parlement zijn wetten maken, de regering controleren en de bondskanselier kiezen.

10. Er zijn 150 zetels.

11. Er zijn minimaal 598 zetels.

RECENSIES

REPRESENTATIE

Is het een probleem dat politieke organen een slechte afspiegeling van de Nederlandse bevolking vormen? Het gebrek aan representativiteit schaadt groepen in onze samenleving en daarom moeten we in beweging komen.

Op grond van data uit het nationaal kiezersonderzoek en het nationaal parlamentsonderzoek stellen Armen Hakhverdian en Wouter Schakel vast dat volksvertegenwoordigers in hun denkbeelden verschillen van de burgers die zij vertegenwoordigen. Worden burgers opgesplitst in groepen dan blijkt dat met name de opvattingen van lageropgeleide, armere burgers sterk afwijken van opvattingen van volksvertegenwoordigers. Is dit een probleem? Als je de visie hebt dat een volksvertegenwoordiger zonder last of ruggenspraak nooit kunnen handelen, zou dit niet per se een probleem hoeven te zijn. Op basis van een diversiteit aan onderzoeksgegevens weten de auteurs echter te overtuigen dat groepen gemarginaliseerd kunnen worden als hun identiteit onvoldoende in vertegenwoordigende organen wordt belichaamd. Vrouwen slagen er gemiddeld genomen beter dan mannen in om de voorkeuren van vrouwen te vertegenwoordigen. Variabelen als sociale klasse, opleiding, beroepsgroep en inkomen zorgen voor een schifting in de houdingen en gedragingen van volksvertegenwoordigers. Met name opleidingsniveau speelt een grote rol in het gebrek aan goede vertegenwoordiging. Door de enorme dominantie van hogeropgeleiden in vertegenwoordigende organen, vinden opvattingen van lageropgeleiden onvoldoende weerklank in de politieke arena. Door een gebrekkige gelijkheid tussen burgers en politici zijn economisch linkse en cultureel rechtse opvattingen waarschijnlijk ondervertegenwoordigd in de politiek. *Nepparlement?* is een pleidooi waarbij de auteurs zich tot de hogeropgeleide politiek bewuste burger richten voor verandering, maar waarschijnlijk zou het boek meer effect kunnen sorteren wanneer het zich tot een lageropgeleid publiek zou richten. Desalniettemin interessant wanneer u meer wilt weten over representatie en representativiteit in de Nederlandse politiek. *VdG*

Armen Hakhverdian en Wouter Schakel, *NEPPARLEMENT? EEN PLEIDOOI VOOR POLITIEK HOKJESDENKEN*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2017, 173 bladzijden.

RECHTSSTAAT ONDER DRUK

In de rest van Nederland bestaat het beeld van de gemoedelijke Brabander, maar achter die façade tiert de drugshandel welig.

Soms legt een boek de vinger precies op de pols van de tijdgeest. De afgelopen maanden besteedden de media aandacht aan een bedreigde locoburgemeester in Emmen en burgemeesters en raadsleden die het werken onmogelijk werd gemaakt: waarschuwingen dat de onderwereld in Noord-Brabant te veel macht kreeg. Het beeld dat oprees was helder: de Nederlandse rechtsstaat staat onder druk. De Tilburgse hoogleraar Bestuurskunde Pieter Tops en de *Volkskrant*-journalist Jan Tromp publiceerden begin dit jaar een pakkend boek over dit onderwerp. Het gaat over de verstrengeling van boven- en onderwereld, over de 'achterkant van Nederland' zoals zij het noemen. Daaruit blijkt dat Nederland niet zo net en opgeruimd is als het aan de voorkant lijkt. In een bewerking van eerder verschenen artikelen uit *de Volkskrant* aangevuld met interviews schetsen Tops en Tromp geen fraai beeld. Criminelen krijgen de vrije hand, raadsleden worden voor een karretje gespannen en de politie is onderbemand. De nadruk van het boek ligt op de gevolgen van de wijdvertakte drugshandel in Noord-Brabant. De mythe van de gemoedelijke Brabander wordt succesvol doorgeprikt. Wist u bijvoorbeeld dat de hennepteelt in Tilburg alleen al tussen de 750 en 900 miljoen euro bedraagt? In elk hoofdstuk komen andere betrokkenen aan het woord. Daarnaast wordt ook de historische achtergrond van kampers, volksbuurten en de Brabantse tegendraadsheid besproken. Het hoofdstuk waarin straat-slimme volksjongen Corin Denis zijn verhaal vertelt kan zo in een les over de verklaringstheorieën van criminaliteit worden gebruikt. Zo is het hele boek een bron van anekdotes voor in de maatschappijleerles. *BB*

Pieter Tops & Jan Tromp, *DE ACHTERKANT VAN NEDERLAND, HOE ONDER- EN BOVENWERELD VERSTRENGELD RAKEN*, Balans, Amsterdam, 2017, 256 bladzijden.

DENKEN ALS DE HEMA

Elke partij kan de verkiezingen winnen.

Merkdeskundige Marc Oosterhout stelt zich de vraag hoe politieke partijen zich helder van elkaar kunnen onderscheiden zodat er voor de kiezer meer overzicht in het aanbod komt. Hij vermoedt dat het met de politieke partijen veel beter zou kunnen gaan als de PvdA denkt als d HEMA, D66 als Apple en PVV als Unox. Hij analyseert de zeven grootste partijen en geeft een kritisch oordeel over hun merkstrategie. Prominente politici en wetenschappers heeft hij om hun kritische mening gevraagd en veel uitspraken van hen in dit boek opgenomen. In het hoofdstuk over de PvdA neemt Oosterhout de merkmissie van de Postbank als voorbeeld. Bankieren moest gemakkelijker, eenvoudiger en transparanter worden en midden jaren zeventig werd daar de succesvolle slogan *Giroblauw past bij jou* voor verzonnen. Ook voor politieke partijen geldt dat ze niet alleen in campagnetijd een merk moeten opbouwen, maar 365 dagen lang, zodat kiezers dit merk altijd en overal herkennen; niet alleen in Den Haag, maar in het hele land. Een copywriter van het reclamebureau waar Oosterhout werkt, kwam met een slogan voor de PvdA: *Omdat je hart links zit!* Leuke opdracht voor leerlingen: slogans bedenken voor politieke partijen! *LM*

Marc Oosterhout, *DE KUNST VAN HET KIEZEN, ELKE PARTIJ KAN DE VERKIEZINGEN WINNEN*, Uitgeverij Lias, Hilversum, 2017, 335 bladzijden

HET NIEUWE 1984

In Abistan, een immens rijk, vernoemd naar de profeet Abi, is de bevolking aan een god onderworpen.

Waar de twintigste eeuw is getekend door totalitaire systemen, zoals het communisme, fascisme en nazisme, zo lijkt de eenentwintigste eeuw in het teken van het islamisme te staan; een van de meest hedendaags besproken onderwerpen. In 2015 kwam Michel Houellebecq nog in zijn gevreesde en geprezen boek *Onderworpen* terug op dit onderwerp. Over Houellebecq kan worden gezegd dat hij vanuit een westers perspectief naar de islam kijkt. Heel anders is dit voor Boualem Sansal, een Algerijnse auteur, met zijn boek *2084*, een dystopisch verhaal dat teruggaat op de Orwelliaanse klassieker *1984*. Sansal maakt hierin een schets van het fictieve land Abistan. Abistan is onder andere gebaseerd op de ontwikkelingen binnen ISIS. In het verhaal volgt de lezer Ati, een jonge man die vanuit het sanatorium twijfels over het systeem krijgt. Er komen vragen op als: 'Wat is werkelijkheid?' en 'Wat ligt er buiten Abistan?'; twijfels die niet thuishoren in een totalitair systeem, waar zelfs het denken door het regime is bepaald. Sansal beschrijft feilloos hoe leerstellingen van het regime en de angst- en zwijgcultuur ervoor zorgt dat mensen niet tegendraads gaan denken. Ook laat hij zien dat alledaagsheid ervoor zorgt dat mensen niet gaan twijfelen en nadenken. Sansal biedt in zijn boek een goed uitgeschreven context waarin begrippen als socialisatie, islamisme, dictatuur, autocratie haarfijn naar voren komen. Daarnaast kan dit boek ook een aanleiding zijn voor discussies en analyses. Vragen als: 'Vanuit welk standpunt is dit boek geschreven?' of 'Wat voor invloed heeft literatuur op het politiek-maatschappelijk denken?' kunnen hierbij zeker worden gesteld. Tevens is het interessant om leerlingen zich te laten inleven in Ati. Durven zij de twijfel te accepteren of denken zij dat ze meegaan met de massa. Hoe groot is de vrije wil in een systeem waarin alles wordt bepaald. *Koen Vossen*

Koen Vossen is docent maatschappijleer aan de Katholieke Scholengemeenschap Etten-Leur (KSE).

Boualem Sansal, *2084. HET EINDE VAN DE WERELD*, De Geus, Amsterdam, 2016, 288 bladzijden

DE TOCQUEVILLE BLIJFT INSPIREREN

In acht bijdragen door verschillende auteurs worden actuele politieke discussiepunten afgezet tegen vragen die Alexis de Tocqueville al opriep in zijn beroemde werk *Over de democratie in Amerika* uit 1840.

De auteurs van *De Amerikaanse droom van Tocqueville* laten zien dat sommige vragen over het democratisch proces steeds terugkeren. Verrassend is dat Gijsbert Karel van Hogendorp de Verenigde Staten al in 1783 bezocht (meteen na de erkenning van de onafhankelijkheid) om de werking van de jonge Amerikaanse republiek te bestuderen. Daardoor kon hij deelnemen aan de discussie over de Amerikaanse grondwet. Daarbij ging het om dezelfde vragen als die van De Tocqueville een halve eeuw later. De geschriften van Hogendorp hebben weinig bekendheid gekregen, al zouden ze wel van invloed zijn geweest op de Nederlandse Grondwet. De Tocqueville daarentegen heeft de werking van de Amerikaanse democratie toegankelijk gemaakt voor het Europese publiek. Daarmee werd hij wegbereider voor het democratiseringsproces, waarbij de Verenigde Staten als voorbeeld dienden. In Europa zette de Restauratie de toon. De macht behoorde in handen van een erfelijk vorst te zijn, met een erfelijke bovenlaag (aristocratie). Het pleit voor De Tocqueville dat hij als telg uit zo'n aristocratisch geslacht inzag dat de democratie de toekomst had. Wel zag hij ook zwakke kanten en bedreigingen. Dat zijn zaken die nog steeds spelen en daar haken de auteurs van deze bundel op in. Het gaat daarbij om vragen als: Hoe moet een democratie voorkomen dat er een dictatuur van de meerderheid ontstaat? Vormt de macht van de meerderheid geen bedreiging voor de individuele vrijheid? Gaat een sterk centraal gezag niet ten koste van lagere overheden, of omgekeerd? Kan men van burgers eisen dat ze politiek betrokken zijn en hoe houdt men die betrokkenheid in stand? Welke rol moeten maatschappelijke organisaties spelen? Op deze en nog andere vragen gaan de auteurs diepgaand in, met voorbeelden uit de actuele praktijk (onder meer Donald Trump). Voor echte politicologen een boeiend boek. *WB*

Irene Broekhuijse & Jan Willem Sap (red.), *DE AMERIKAANSE DROOM VAN TOCQUEVILLE*, Uitgeverij Van Tilt, Nijmegen, 2016, 180 bladzijden 2017, 156 bladzijden

ONZEKERHEID IS GEEN LOLLETJE

Isabell Lorey betoogt dat neoliberalisme en globalisering een flink deel van de Europeanen in onzekerheid hebben gestort. Het regeren van deze met onzekerheid behepte mensen, zogenaamde *precairen*, is geen sinecure.

De overheid zal er alles aan doen om de onzekerheid bij mensen te bagatelliseren of te ontkennen. 'Dit leidt tot een regeringsvorm die sinds Thomas Hobbes niet meer voor mogelijk werd gehouden: een regering die zich niet meer legitimeert door bescherming en veiligheid te beloven'. Enige overdrijving is de auteur niet vreemd en dat is tekenend voor het boek. Thomas Hobbes leefde in de zeventiende eeuw en het kan moeilijk worden volgehouden dat onze tijd meer onzekerheden biedt dan alle perioden sindsdien. Gezien het krachten- en machtenveld in de wereld staat de overheid maar weinig speelruimte ter beschikking. De zwakke en onzekere groepen in de samenleving daarentegen verwachtten van de overheid de garantie van zekerheid, waardoor de kloof tussen overheid en bevolking steeds groter wordt. Daarom doet de auteur een oproep aan de *precairen* om zelf het heft in handen te nemen en op zoek te gaan naar vormen van politieke mobilisatie om de regie op de machthebbers terug te winnen. Tot wat die zoektocht concreet moet leiden, laat de auteur in het midden. Het doet denken aan de oproep van Karl Marx: 'proletariërs aller landen verenigt u'. Net als Marx haalt de auteur een hoop theorie van stal om haar analyse te onderbouwen. Op theorie beluste lezers kunnen hiervan smullen, voor andere lezers doet het afbreuk aan de leesbaarheid. De huidige onzekerheid bij een flink deel van de bevolking (in Europa) wordt zonder relativering als axioma aangenomen, terwijl een grondiger onderbouwing hier op zijn plaats was geweest. Wat probleemstelling betreft gaat het zeker om een voor maatschappijleer nuttig boek, maar te vrezen valt dat de uitwerking de doorsnee docent niet onmiddellijk zal aanspreken. *WB*

Isabell Lorey, *HET REGEREN VAN PRECAIREN*, Octavo publicaties, Amsterdam, 2016, 130 bladzijden.

BURGERSCHAPSAGENDA MBO

De MBO Raad bereidt samen met het Ministerie van OCW een burgerschapsagenda voor. Scholen moeten een eigen burgerschapsvisie formuleren en burgerschapslessen of -projecten laten aansluiten bij de verschillende studentgroepen. De burgerschapsagenda moet hier meer handvatten voor gaan bieden. In het najaar verwacht de NVLM de burgerschapsagenda. Uiteraard zullen we deze ontwikkeling kritisch volgen.

NIEUW PROGRAMMA MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

In augustus 2017 is het nieuwe programma maatschappijwetenschappen in het vierde leerjaar gestart. Bereid u goed voor en lees de informatie op <http://nvlm.nl/onderwijs/havo-vwo>. Het eerste landelijke havo-examen wordt afgenomen in 2019 en het eerste vwo-examen in 2020.

HANDREIKINGEN PTA SCHOOLEXAMEN

SLO biedt vakdocenten ondersteuning bij de inrichting van het schoolexamen in de vorm van handreikingen. De handreikingen voor maatschappijleer (vmbo), maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen zijn vernieuwd. Deze vernieuwde handreikingen zijn te vinden op handreikingschoolexamen.slo.nl. In deze handreikingen kunt u lezen waar u rekening mee moet houden bij de inrichting van het schoolexamen. Daarnaast doen de handreikingen suggesties voor vorm en inhoud van schoolexametoetsen en het PTA.

CERTIFICATEN EXCELLENTE LEERLINGEN

Bij de afgelopen diploma-uitreikingen hebben 28 leerlingen een NVLM-certificaat ontvangen, omdat zij een 9,0 of hoger hebben behaald voor hun examen maatschappijleer 2 of maatschappijwetenschappen.

START ONTWIKKELING EIGENTIJD CURRICULUM

Onder de naam Curriculum.nu gaan leraren, schoolleiders en scholen zich in 2018 buigen over de vraag wat leerlingen in het PO en VO moeten kennen en kunnen. Dit traject is een vervolg op Onderwijs2032. De vakverenigingen, waaronder de NVLM, hebben onderstreept dat het belangrijk is om het curriculum tegen het licht te houden. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid om naar onderlinge samenhang te kijken. De NVLM wordt actief betrokken bij het voortraject van de ontwikkelteams voor het leergebied M&M en Digitale geletterdheid & Burgerschap.

NIEUW LERARENREGISTER

Sinds 1 augustus 2017 is de Wet Beroep Leraar en Lerarenregister van kracht en wordt bepaald hoe het nieuwe register eruit gaat zien. Dit traject duurt een jaar. Op www.registerleraar.nl kunt u zich aanmelden voor een van de verdiepende meedenksessies in september, oktober of november. Vanaf 1 augustus 2018 zijn alle bevoegde leraren volgens de wet verplicht zich in het nieuwe lerarenregister te registreren.

Achtergrondinformatie: Er wordt een lerarenregister ingevoerd waarin iedere leraar die onderwijs geeft op basis van een relevant hoger onderwijsgetuigschrift (bewijs van bevoegdheid) zich moet registreren. Om voor herregistratie in aanmerking te komen moet deze leraar elke vier jaar aantonen dat hij zijn bekwaamheid heeft onderhouden. Lukt dat niet, dan mag hij geen onderwijs meer geven tot hij alsnog aan deze criteria voldoet. In een registervoorportaal worden de leraren geregistreerd die (nog) niet aan de bevoegdheidseisen voldoen.

Ingrid Faas | www.nvlm.nl

GELUKKIG NIEUWJAAR

Het is eind augustus. De scholen in het land zijn net begonnen of mogen bijna weer van start. Ook politiek Den Haag staat te trappelen om weer uit de startblokken te gaan voor een nieuw parlementair jaar. Zoals ik al eerder op deze plek betoogde, hecht ik aan de rituelen van een schooljaar en een parlementair jaar. Ik zie dit dan ook als een nieuwe start. Een nieuw jaar. Voor docenten en politici is *september* wat *januari* voor veel andere mensen is.

Toch is dit niet zomaar een nieuw jaar voor docenten en politici; in elk geval niet voor docenten maatschappijwetenschappen. Dit schooljaar starten we met het prachtige nieuwe examenprogramma voor ons vak. Na een jarenlange pilot, pilotexamens, scholingen, nieuwsbrieven en artikelen in *M&P* is het eindelijk zover voor alle collega's om in havo-4 en vwo-4 met het nieuwe programma te starten. De huidige situatie in de wereld maakt de start met dit programma uiterst relevant. Laat ik de contexten noemen: 'Samenlevingsvormen', 'Maatschappelijke verschillen', 'Veiligheid' en 'Machtsverhoudingen in de wereld', 'Natievorming en de rol van de staat' en 'De wording van de moderne westerse samenleving'. Je hoeft de krant maar open te slaan, het *Journal* aan te zetten of een kijkje op Instagram, Facebook of Twitter te nemen en je ziet deze contexten voorbijkomen. De paradox van ons vak: problematisch voor de wereld, maar prachtig toepasbaar in de les. De politici die eveneens aan een nieuw jaar beginnen zien hetzelfde in de krant, op het *Journal* en op sociale media. Zij vragen zich bij alles af: wat is er aan de hand, wat vinden we hiervan en wat willen we hieraan doen - niet in de laatste plaats de formerende politici: zij buigen zich over een nieuw regeerakkoord. Een lastig proces.

Volgens mij helpt het als zij een voorbeeld aan ons nieuwe programma nemen. Een regeerakkoord met de conceptcontextbenadering maatschappijwetenschappen. Vanuit de hoofdconcepten Vorming, Verhouding, Binding en Verandering formuleren ze een gemeenschappelijke kijk op de wereld van vandaag, met hierin aandacht voor kernconcepten als identiteit, cultuur, sociale (on)gelijkheid, samenwerking, sociale cohesie, representativiteit, individualisering en globalisering. Deze concepten passen zij toe in elke context van het regeerakkoord. Een gemeenschappelijk kader voor en gezamenlijke kijk op de belangrijkste vraagstukken van deze tijd.

We staan aan de start van een nieuwe fase. Voor ons mooie vak en ons mooie land. Het nieuwe programma maatschappijwetenschappen biedt een prachtige gereedschapskist om te kijken naar en te bouwen aan de toekomst van ons land, Europa en de wereld. Ik wens mijn collega's in het land en onze politici in Den Haag hiermee veel succes, plezier en geluk in het nieuwe jaar.

Hans Tennissen

... AAN HET WOORD

ELLY TE MOLDER STELT ZICH VOOR...

'All Rise and Shine'

De laatste les van het jaar en dat betekent afscheid nemen van mijn leerlingen uit vwo-4. Na wikken en wegen heb ik besloten om dit jaar maar weer eens af te sluiten met een traditionele *Petje op, petje af*;

ik bespeurde namelijk enige kahoot- en socrative moeheid.

De belangrijkste input voor deze quiz vormen de vragen die door de leerlingen zelf zijn bedacht. Actief bladeren de leerlingen door het les- en werkboek om vragen over lastige begrippen te maken en verbanden tussen die begrippen te zoeken. Het resultaat is een heel arsenaal aan reproductieve en toepassingsvragen. Aan mij de taak om de vragen te selecteren en er een volgorde in aan te brengen.

De spelregels voor *Petje op, petje af* zijn vast wel bekend. 50 procent kans om een goed antwoord te geven, eigenlijk dus ook een kansspel, maar dan met begrippen als ingrediënten. Iedereen gaat staan, steekt bij een bevestiging op de vraag een hand op en houdt bij een ontkenning de handen laag. Wanneer het antwoord fout is moet de leerling gaan zitten. Degene die uiteindelijk als laatste blijft staan is de winnaar. Het is altijd weer een gevecht welke twee leerlingen de vragen mogen voorlezen en tevens voor jury mogen spelen.

Start eerste ronde: *All rise and Shine*.

- **Acculturatie betekent socialisatie op latere leeftijd.** Drie leerlingen moeten gaan zitten.
- **De Nederlandse samenleving is sinds de jaren zestig collectivischer geworden.** Zes leerlingen moeten gaan zitten. Een van de spelleaders legt uit wat collectivistisch volgens hem inhoudt en kijkt mij vragend aan of zijn uitleg goed is.
- **Een inburgeringscursus is een voorbeeld van assimilatie.** Vijf leerlingen moeten gaan zitten.
- **De SGP is voor de oprichting van islamitische scholen.** Er blijven nog drie leerlingen staan. Commentaar vanuit de klas: 'Maar de SGP is toch niet islamitisch'? Vanuit de klas komt de uitleg.
- **Waardenuniversalisten vinden dat sommige culturen beter zijn dan andere culturen.** *Ladies and Gentlemen: we've got ourselves a Winner!*

... en dan begint het spelletje weer van voor af aan met twee nieuwe spelleaders: *All Rise and Shine*. Het is elke keer weer mooi om te zien hoe actief en serieus de leerlingen aan dit spel deelnemen. Lastige vragen worden door de spelleaders in eigen woorden herhaald en moeilijke antwoorden worden zo goed mogelijk door de leerlingen uitgelegd. Het echte werk wordt door de leerlingen gedaan! Soms zit de hele klas al na twee vragen en soms zijn we twaalf vragen verder. Als iedereen zit wordt door de spelleaders de volgende ronde aangekondigd: *All Rise and Shine*.

Leerlingen geven aan deze werkvorm erg zinnig te vinden omdat zo de belangrijkste begrippen op verschillende manieren nog even de revue passeren. Aan het eind van de les blijven groepjes leerlingen in het klaslokaal hangen. Handen worden geschud en de leerlingen laten weten 'het echt vet stom te vinden dat ze maar een jaar maatschappijleer hebben, zo'n belangrijk vak!'

En ik? Ik neem met weemoed afscheid van deze lichte leerlingen. Volgend jaar beginnen we gewoon weer opnieuw en hopelijk kan ik ze weer overtuigen van het belang van ons eenjaarsvak!

All Rise and Shine!

Elly te Molder is docenten maatschappijleer aan het Canisius College te Nijmegen en vakdidacticus aan de Radboud Docenten Academie, ook in Nijmegen.

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertjys
hoofd-
redacteur

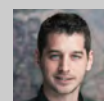
Bas
Banning

Marian
van den
Berge

Wolter
Blankert

Vincent
de Geus

Lieke
Meijs

COLUMNISTEN

Stef
van der
Linden

Halil
Ibrahim
Karaaslan

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO Amslerpix, Flickr

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abbonnementen. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

De overheid
mag alles van
me weten

Eens

Oneens

Kies maatschappijkunde!

Het vak dat je helpt je mening te onderbouwen